Λακεδάμα (αρμόζμους): το ποτό των Μακεδόνων

Αθανάσιος Καλλιανιώτης 8η Απριλίου 2026

Λακεδάμα, ο σημερινός αρμόζμους, ταριχευμένος ζωμός νερού, λαχάνου κι αλατιού που πίνεται στα ορεινά της Μακεδονίας. Ετυμολογείται από την λαχανιδίων άλμη (λαχανιδάλμη) ή λαχανάδας άλμη (λαχαναδάλμη). Αρχαιότερα, από τον λαχανιδίων ζωμόν (λαχαναδωμός).

Εισαγωγή

Το κείμενο ασχολείται με το γλώσσημα *Λακεδάμα*, που αναγράφεται στο λεξικό του Ησυχίου, λογίου από την Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου που έζησε τον 5ο αιώνα μ. Χ. Το μοναδικό σήμερα χειρόγραφό του, αντιγραμμένο από παλαιότερο τον 15ο αιώνα, φυλάσσεται στη Βιβλιοθήκη του Αγίου Μάρκου στη Βενετία. Δεν είναι γνωστός ο τελευταίος αντιγραφέας.[1]

Από το 1514 που είδε το έντυπο φως της δημοσιότητας κι εντεύθεν ασχολήθηκαν με το λεξικό, οπότε και με την *λακεδάμα*, φιλόλογοι, γλωσσολόγοι και φιλίστορες προτείνοντας διάφορες ερμηνείες, ελλειπτικές ή ημαρτημένες κατά τη γνώμη μου. Κουράζουν προφανώς τον αναγνώστη οι λεπτομερείς αναφορές σε παλαιά έργα, ιδιαίτερα σε εδάφιά των, αλλά είναι απαραίτητες ως δηλώσεις σεβασμού στον μόχθο όσων προσέθεσαν νέες απόψεις στην έρευνα, έστω κι ατελείς -δεν αναφέρονται εδώ έργα, λεξικά ή μονογραφίες, που επαναλαμβάνουν προγενέστερους, παρόλο που έχουν μελετηθεί, όπως και δεκάδες άλλα που έχουν διαβαστεί και δεν περιείχαν κάτι σχετικό.

Τι προσφέρει η παρούσα εργασία; Ικανοποίηση της περιέργειας, έμφυτης τάσης ανθρώπου και ζώων για εξερεύνηση και γνώση του απτού αλλά και του άυλου περιβάλλοντος. Απολαμβάνει κανείς τη χαρά τέλεσης μιας συγκεκριμένης πνευματικής δημιουργίας μέσα στον αχανή λαβύρινθο αφηγημάτων γλωσσών και καθημερινών πρακτικών. Αγάλλεται προσπαθώντας να λύσει ένα αιώνιο πρόβλημα, ορθότερα προτείνοντας μια εκ των κάτω τεκμηριωμένη άποψη. Ο τρόπος σκέψης και οι νοητικοί συνδυασμοί ίσως ωφελήσουν τον αναγνώστη να εντρυφήσει κι αυτός με αφετηρία είτε την ίδια τη λέξη λακεδάμα είτε με έτερες. Ένα μικρό βήμα, αλλά βήμα.

Στην έρευνα πρώτευσαν και συνέχισαν Γερμανοί κατά βάσιν κι Ολλανδοί, που είχαν διδαχθεί τα αρχαία ελληνικά, αλλά το αδύνατο σημείο ήταν πως αγνοούσαν την ομιλούμενη ελληνική γλώσσα, τουλάχιστον τις διαλέκτους της Μακεδονίας. Ως προς αυτό, βρισκόμουν σε πιο ευνοϊκή θέση καθώς ομιλώ την αυθεντική μακεδονική διάλεκτο της περιοχής Ελίμειας, ανήκουσα στη Δυτική Μακεδονία, αφού από τη γέννηση ως τις αρχές της εφηβείας μεγάλωσε στον οικισμό Αιανή, παλαιότερα *Κάλιανη*, Κοζάνης χωρίς ηλεκτρικό ρεύμα και με τις συνήθειες και τη γλώσσα να κυλούν όπως, τουλάχιστον, στον Μεσαίωνα: όργωμα με βόδια, θέρισμα με δρεπάνι, ξεχώρισμα των καρπών στα αλώνια, χωματόδρομοι, δημόσιες κρήνες, απουσία ψυγείων, ραδιοφώνων και τηλεοράσεων. Οι χωριανοί έπαιρναν από τη γη και τα ζώα τούς πόρους διαβίωσης , ενώ τα μόνα αγαθά που προμηθεύονταν από έξω ήταν το αλάτι κι έπειτα το σαπούνι, τα *τσιακμάκια* (αναπτήρες) και τα τσιγαρόχαρτα στις νεότερες εποχές.

Η επίσκεψη στο παρελθόν κράτησε μήνες. Μελέτη εντύπων σε δημόσιες βιβλιοθήκες, κυρίως όμως καθημερινή πλοήγηση σε ελεύθερους ιστοχώρους ξένων χωρών, όπως το *Internet Archive* ή το *Google Books* -η Ελληνική Δημοκρατία δεν ενδιαφέρεται για το παρελθόν της, όχι τουλάχιστον αναργύρως. Ανάγνωση αναρίθμητων σελίδων χαρτιού, σημειώσεις με μελάνι, διαφύλλιση κι αποθήκευση μεγάλων ή μικρών ψηφιακών κειμένων, ταξινόμησή των. Αναδρομές σε εδάφια αδιευκρίνιστα ή ατελή, νέα διατύπωσή των και κάτι πιο επίμοχθο: απαιτητικές και δύσκολες διεργασίες του νου πλέοντας σε ωκεανό

1 David Speranzi, Il copista del Lessico di Esichio (Marc. gr. 622), ACCADEMIA NAZIONALE DEI LINCEI -2014, pp. 102-103

αιώνων και περιπεπλεγμένος ανάμεσα σε πρόσκαιρες αποδοχές και τελική συμφωνία. Αν υπάρχει, τελικά, τεκμηριωμένη.

πρώτη επαφή με το λεξικό του Ησύχιου

Ανοίγοντας για τη συγγραφή άλλου άρθρου στη Βιβλιοθήκη της Θεολογικής Σχολής ΑΠΘ τα εκεί ευρισκόμενα δύο λεξικά του Ησυχίου ανέγνωσα στην πιο πρόσφατη έκδοση του 2004 την φράση:

Λακεδάμα, ὕδωρ ἁλμυρὸν ἅλικι ἐπικεχυμένον, ὅ πίνουσι οἱ τῶν Μακεδόνων ἀγροῖκοι.[2]

Αρκετά παράξενο το εδάφιο! Με την υποψία ότι ίσως αλλού σημειώνεται διαφορετικά άνοιξα αναστατική έκδοση παλαιότερου (1867) λεξικού:

Λακεδάμα, ὕδωρ ἁλμυρὸν ἁλσί πεποιημένον, ὅ πίνουσι οἱ τῶν Μακεδόνων ἀγροῖκοι.[3]

Γιατί δύο, εν μέρει διφορούμενες αποτυπώσεις, η μια *ἅλικι ἐπικεχυμένον,* ή έτερη *ἁλσί πεποιημένον*; Βέβαιο πάντως εξ αρχής πίστεψα πως το *ὕδωρ ἁλμυρὸν* σήμαινε νερό με ορυκτό αλάτι κι όχι αυθεντικό θαλασσινό που δεν πίνεται. Μετά, ότι η φράση *οι των Μακεδόνων αγροίκοι* εικόνιζε τραχείς πληθυσμούς ορεινών περιοχών, διότι πεδινοί και παραθαλάσσιοι είχαν τη δυνατότητα επαφής με άλλους, πιο εξελιγμένους σε λεκτικούς γλωσσικούς τύπους και ηπιότερους τρόπους συμπεριφοράς, όχι πάντοτε, βεβαίως, αγνότερους, που λείαιναν τον προφορικό τους λόγο. Συνεπώς, η *λακεδάμα* μάλλον δεν ξέφευγε από αυτόν τον κανόνα, τι όμως κρυβόταν πίσω της; Όπως ωραιότατα αποδίδει ο γλωσσολόγος Αντώνιος Θαβώρης:

[Η λακεδάμα] δεν μοιάζει με ελληνικές [λέξεις], επειδή, κατά τη γρήγορη προφορική καθημερινή ομιλία, με την επίδραση τοπικών φωνητικών νόμων, επισκοτίστηκε η ετυμολογική τους διαφάνεια.[4]

Αυτόματα ήρθε στο νου ο *αρμόζμους*, ο ζωμός της *αρμιάς*, σύνθεσης ολόκληρων μικρών λαχάνων, νερού κι αλατιού που η γιαγιά μου η *Νάτσινα* (σύζυγος του παππού μου Νάτσιου, όπως όπως έλεγαν οι χωρίτες τον Θανάση) τοποθετούσε μέσα Νοεμβρίου προς ταριχείαν στην *κάδ*ⁿ, ξύλινο, μικρό βαρέλι, για 40 περίπου μέρες -η μάνα μου τα βάζει σήμερα σε πλαστικό δοχείο. Ύστερα, με τα φύλλα που είχαν υποστεί ζύμωση τύλιγε σφαίρες χοιρινού κιμά, σφάζαμε το γουρούνι μας παραμονές Χριστουγέννων, μαζί με ρύζι και τα έβαζε στο *τσκάλ*ι (τσουκάλι) και στο τζάκι για βράσιμο. Το φαγητό αυτό το λέγαμε *γιαπράκια*[5] -*(γ)αμπράκια* στην Κάρπαθο.[6] Με την *αρμιά* έφτιαχνε και *αρμόπτις* (αρμόπιτες), συνήθεις και σε άλλα χωριά όπως η γειτονική *Γκόμπλιτσα*, σήμερα Κρόκος.[7] Τον δε ταριχευμένο ζωμό τους, υπόξινο με έντονη οσμή, τον πίναμε όταν νιώθαμε ενοχλήσεις στο πεπτικό σύστημα. Με έλεγε η γιαγιά μου:

*πχιε ψίτσα, είνι καλό για του στουμάχ*ι (πιες λίγο, είναι καλό για τον στόμαχο).

Μήπως το λάκε δεν είχε αποτυπωθεί ή αντιγραφεί σωστά και γεννήθηκε ύστερα από απαλοιφές φωνηέντων και συμφώνων και σήμαινε το λάχανο; Και το δάμα μήπως σχετιζόταν με την *αρμιά*; Δηλαδή *αρμιά* με λάχανα, όπως ο *αρμόζμους*;

---

2 *Ησύχιος, λεξικόν, Συναγωγή πασών λέξεων κατά στοιχείον*, τ. 3, Ζ-Λ, Κάκτος, Αθήνα 2004, σ. 433. αρ.185

3 Ησύχιος, *Λεξικόν: Αιλίου Διογενειάνου Περιεργοπένητες,* Γεωργιάδης, Αθήναι 1975, σ. 956, αρ. 29. Αναστατική έκδοση *του* Mauricius Schmidt (ed), *Hesychii Alexandrini lexicon,* Αιλίου Διογενειακού *περιεργοπένητες*, editionem minorem, Sumtibus Hermannii Dufftii, Jenae MDCCCLXVII (1867), σ. #496

4 Θαβώρης Αντώνιος, "Ο χαρακτήρας και η χρονολόγηση του λεξιλογίου της ελληνικής διαλέκτου των αρχαίων Μακεδόνων", *Ancient Macedonia VI,* Parers reat at the sixht… October 15-19, 1996, volume 2, Institute for balcan studies -272, Thessaloniki 1999, σσ. 1135-1150, σ. 1137

5 Τσικριτζή Ματίνα - Φτάκα Φανή, *Γεύσεις από παλιά Κοζάνη,* τ. Α΄, ΙΝΒΑ, Κοζάνη 2006, σσ. 145, 151-152

6 Μιχαηλίδου -Νουάρου Μιχαήλ, *Λεξικόν της καρπαθιακής διαλέκτου, καρπαθιακά μνημεία*, Αθήναι 1972, σ. 405

7 Καραμπατζιάς Θανάσης, *Η λαογραφία, οι γεύσεις και οι μυρωδιές του Κρόκου Κοζάνης μέσα από τα μάτια της Ιωάννας Κύρου*, Ψηφιακό Αρχείο Istorima 20/07/2023

στο Λαβύρινθο των αιώνων

Άρχισε πολύμηνη αναζήτηση πηγών ιδιαίτερα σε δωρεάν ψηφιακές βιβλιοθήκες. Ζητήθηκε επίσης η επίσης δωρεάν αρωγή της τεχνητής νοημοσύνης *ChatGPT*, *DeepSeek* και *Gemini*. Ο κόσμος του Διαδικτύου αχανής κι όχι πάντα τεκμηριωμένος στις λεπτομέρειες, η τεχνητή νοημοσύνη βοηθητική ως προς γενικές απόψεις -ακόμη δεν έχει προχωρήσει αρκετά, όχι τουλάχιστον η ελεύθερης πρόσβασης. Αν προχωρήσει.

Ακουγόταν συνήθως στα πανεπιστημιακά τμήματα Ιστορίας ότι για συγγραφή κειμένων αφετηρία αποτελούσαν οι εγκυκλοπαίδειες. Η πιο διαδεδομένη ψηφιακή, η *Βικιπαίδεια*, και το ψηφιακό λεξικό *Wiktionary* θεωρεί την *λακεδάμα*

> *άγνωστης ετυμολογίας, πιθανόν ξένη λέξη που εξελληνίσθηκε. Ουσιαστικό ουδέτερο. το αλμυρό νερό που κατά τον Ησύχιο έπιναν οι Μακεδόνες αγρότες (έβαζαν αλάτι στο νερό). Συγγενικά ίσως το Λακεδαίμων.*

Άγνωστη ή συγκοπτόμενη και παραλλαγμένη η *λακεδάμα*; Τι σχέση είχε με τη δωρική Σπάρτη; Από που εκπήγασε ο ανωτέρω άγνωστος συγγραφέας την ερμηνεία; Προφανές μάλλον δεν ήξερε τον *αρμόζμουν,* ούτε και οι διαχειριστές του ψηφιακού λεξικού. Όμως, το να προσθέτεις αλάτι στο νερό για να το πιες δεν αποτελούσε λογική εξήγηση. Οπότε έπρεπε να ευρεθεί το σωζόμενο χειρόγραφο ή χειρόγραφα του Ησύχιου. Σύμφωνα με την ίδια εγκυκλοπαίδεια το σωζόμενο είναι *deeply corrupt* (βαθιά φθαρμένο),[8] όμως σε δημοσιευμένη σελίδα του[9] φαίνεται μεν πυκνογραμμένο, αλλά με καθαρά γράμματα, ξεχωρίζει το κ από το χ. Μήπως ο αντιγραφέας είχε αντιγράψει λανθασμένα, όχι βλέποντας ο ίδιος το “πρωτότυπο”, αλλά ακούγοντάς το από συνάδελφό του να το διαβάζει, ώστε να εξοικονομείται χρόνος και να μειώνεται ο μόχθος; Αν μάλιστα το παλαιότερο προς αντιγραφήν χειρόγραφο ήταν διατυπωμένο με μεγαλογράμματη γραφή, υπήρχε περίπτωση το χ να προσληφθεί ως κ. Κι αν ήταν ταλαιπωρημένο, ακόμη πιο εύκολα. Εκ των υστέρων δε, συναντήσαμε μια καταφανή περίπτωση πρόσληψης του κ ως χ στο απόφθεγμα

πολλά μεταξύ πέλει κύλικος και χείλεος άκρου (πολλά συμβαίνουν μεταξύ του ποτηριού και της άκρης χειλών),[10]

αλλά σ’ αυτό ο χειρογράφος ήταν μάλλον ξενόφωνος ή δεν γνώριζε καλά την ελληνική γλώσσα.

λεξικά: 16ος – 18ος αιώνας

Αναζητήθηκε το σωζόμενο χειρόγραφο, αλλά επί ματαίω. Βρέθηκε όμως η πρώτη του έκδοση.

1514. Τυπώθηκε στη Βενετία με επόπτη (και αντιγραφέα;) τον Κρητικό λόγιο Μάρκο Μουσούρο. Στο λήμμα *Λακεδάμα*[11] διαβάζουμε:

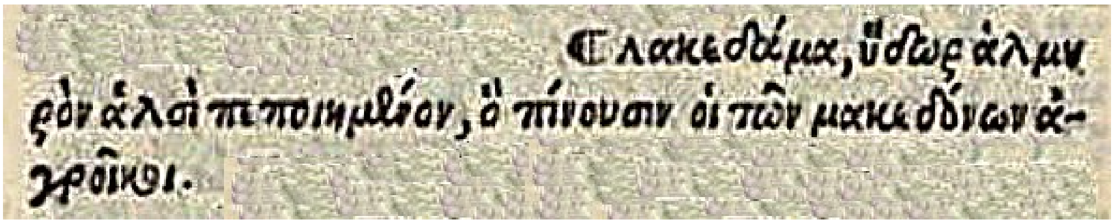
Λακεδάμα, ὕδωρ ἁλμυ-
ρὸν ἁλσὶ πεποιημένον, ὃ πίνουσιν οἱ τῶν μακεδόνων ἀ-
γροῖκοι.

Σχήμα 1: Λακεδάμα, Aldo Manuzio (ed.), Ησυχίου Λεξικόν Hesychii Dictionarium, M.D.XIIII

Λακεδάμα, ὕδωρ ἁλμυρὸν ἁλσὶ πεποιημένον,ὅ πίνουσιν οἱ τῶν μακεδόνων ἀγροῖκοι.

8 Hesychius of Alexandria, Βικιπαίδεια 18/3/2026

9 David Speranzi, Il copista del Lessico di Esichio (Marc. gr. 622), op. cit., p. 141

10 Mallory Fitzpatrick, Disticha Catonis: Greek Antiquity and Latin Learning Digital Palaeography 5/12/2023

11 Aldo Manuzio (ed.), *Ησυχίου Λεξικόν Hesychii Dictionarium*, Venetiis in Aedibus Aldi & Andreae Soceri mense Augusto. M.D.XIIII (Βενετία 1514)

Το υ στο *αλμυρόν* φαίνεται σαν ν, επειδή το στοιχείο υ, όπως αποδεικνύεται σε επόμενες σελίδες του, είχε λειανθεί απο τη χρήση. Αναγνώστηκε όμως σωστά το χειρόγραφο; Αν ναι, γιατί η φράση *ἁλσὶ πεποιημένον* σε άλλη έκδοσή του γράφτηκε *ἅλικι ἐπικεχυμένον;* Λόγω φθοράς του πρωτοτύπου, δυσαναγνωσίας ή απροσεξίας; Έπρεπε να δω κι άλλες καταγραφές.

1668. Έκδοση στην Ολλανδία Γερμανών και Γάλλων λογίων διαφέρει ελάχιστα: το σ το γράφεται με C και το μακεδόνων με κεφαλαίο Μ. Πράγματι το σίγμα, όπως φαίνεται σε εικόνα τμήματος του σωζόμενου χειρογράφου, γράφεται πότε με ς και πότε με σ,[12] αλλά κατά κύριον λόγον μόνο το μεσαίο ως σ. Επιπροσθέτως, το σ αναγράφεται ως κεφαλαίο λατινικό C με οριζόντια κεραία δεξιά, μάλλον επειδή ο επιμελητής του, ο Ολλανδός ιατρός Cornelis Schrevel, γνώριζε καλύτερα τα λατινικά παρά τα ελληνικά. Η γενική πληθυντικού "*τῶν*" γράφεται με το τ κι επάνω του αναποδογυρισμένο το ω, ενώ κατά μιαν αποτύπωση γραμμάτων το "*τῶν*" γράφεται με το αναποδογυρισμένο ω:[13]

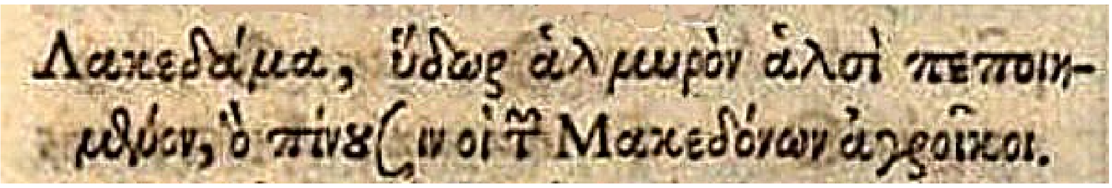
Λακεδάμα, ὕδωρ ἁλμυρὸν ἁλσὶ πεποιη-
μένον, ὃ πίνουσιν οἱ τῶν Μακεδόνων ἀγροῖκοι.

*Σχήμα 2: Cornelius Schrevelius (ed.), Hēsychiou Lexicon ...*1668

1766. Σε νέο τόμο ο επιμελητής του Ολλανδός θεολόγος Johannes Alberti παραθέτει την άποψη (προφορική;) του πατριώτη του φιλολόγου Isaac Vossius πως στο χειρόγραφο η λέξη διαβάζεται *Λακέδαλα*, ερμηνευόμενη ως ορυκτό αλάτι, κι, επίσης, ότι η αντίστοιχη *ἁλμηρὸν (*του χειρογράφου;) είναι ορθογραφικά λανθασμένη, *ἁλμυρὸν* έπρεπε να γράφει.[15] Η γενική πληθυντικού "*τῶν*" γράφεται ως των με πρόσθεση ενός κεκλιμένου λατινικού S, που ίσως δηλώνει πρόσθεση σημείωσης.

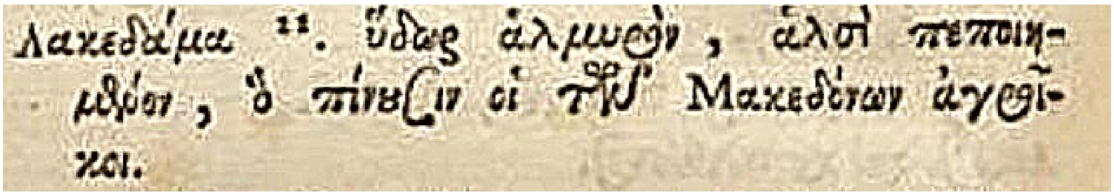
Λακεδάμα ²². ὕδωρ ἁλμυρὸν, ἁλσὶ πεποιη-
μένον, ὃ πίνουσιν οἱ τῶν Μακεδόνων ἀγροῖ-
κοι.

Σχήμα 3: Johannes Alberti (ed.), Ησυχίου Λεξικόν, MDCCLXVI

Λακεδάμα.] L. λακέδαλα, Sal fossile. IS. VOSS. Mox ἁλμηρόν, vitiose pro --- μυρόν, Ed. Hag, (*Λακεδάμα. Στο χειρόγραφο διαβάζεται λακέδαλα, ορυκτό αλάτι κατά τον [φιλόλογο] IS. Vossius. Έπειτα [η λέξη] ἁλμηρόν εσφαλμένη αντί για -μυρόν, Έκδοση Χάγης*).

---

12 David Speranzi, Il copista del Lessico di Esichio (Marc. gr. 622), op. cit., p. 116, Tabella 7.8

13 Cornelius Schrevelius (ed.), Hēsychiou Lexicon cum variis doctorum virorum ...notis vel editis antehac vel ineditis, Junii, Scaligeri, Salmasii, Palmerii, ... , Ex Officina HACKIANA, LUGD. BATAV. ET ROTEROD 1668, p. 21

14 David Speranzi, Il copista del Lessico di Esichio (Marc. gr. 622), op. cit., , p. 117, Tabella 8.22

15 Johannes Alberti (ed.), *Ησυχίου Λεξικόν, Hēsychiou Lexikon*, tomus II, Apud Samuelem Luchtmans, et filium, Academiae typographis, Lugduni Batacorum MDCCLXVI (Leiden 1766), p. 416, nota 22

Δεν έχουμε, δυστυχώς στα χέρια μας την έκδοση της Χάγης, για να δούμε πώς προέκυψε ότι το αλάτι του γλωσσήματος ήταν ορυκτό κι όχι θαλάσσιο. Μάλλον από τη λέξη *άλσί* όπου δηλωνόταν η πρόσθεση ορυκτού αλατιού και η απουσία θαλασσινού νερού, κάτι λογικό καθώς το νερό ήταν αλμυρό επειδή προσέθεταν άλας κι επειδή η *λακεδάμα* πινόταν από ορεσίβιους Μακεδόνες. Ωστόσο, το ζητούμενο είναι αν υπήρχαν ορυχεία αλατιού στη Μακεδονία όπως στην κεντρική Ευρώπη, διότι ως σήμερα δεν ευρέθησαν. Τοπωνύμιο ονόματι *Αρμυρή* στην περιοχή Θεσσαλονίκης όπου υπήρχε *αλμυρά τις βρύσις*,[16] δεν στάθηκε δυνατόν να εντοπιστεί.

λεξικά 19ος – 20ός αιώνας

1861. Σε έκδοση του λεξικού του Ησυχίου ο -επίσης Γερμανός- κλασικός φιλόλογος Moritz Schmidt γράφει:

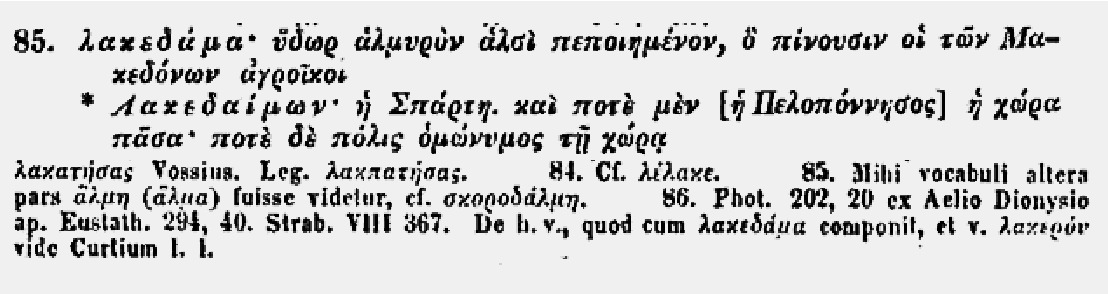
85. *λακεδάμα· ὕδωρ ἁλμυρὸν ἅλσὶ πεποιημένον, ὃ πίνουσιν οἱ τῶν Μακεδόνων ἀγροῖκοι*
* *Λακεδαίμων· ἡ Σπάρτη. καὶ ποτὲ μὲν [ἡ Πελοπόννησος] ἡ χώρα πᾶσα· ποτὲ δὲ πόλις ὁμώνυμος τῇ χώρᾳ*

λακατήσας Vossius. Leg. λακπατήσας. 84. Cf. λέλακε. 85. Mihi vocabuli altera pars ἅλμη (ἅλμα) fuisse videtur, cf. σκοροδάλμη. 86. Phot. 202, 20 ex Aelio Dionysio ap. Eustath. 294, 40. Strab. VIII 367. De h. v., quod cum λακεδάμα componit, et v. λακερόν vide Curtium l. l.

Σχήμα 4: Mauricius Schmidt, Ησύχιος, Hesychii Alexandrini lexicon, MDCCCLXI

> *Mihi vocabuli altera pars ἅλμη (ἅλμα) fuisse videtur, cf. σκοροδάλμη* (σε μένα φαίνεται ότι το δεύτερο μέρος της λέξης ήταν ἅλμη (ἅλμα) [= αλμυρό νερό, άλμη], βλ. σκοροδάλμη. ...Για αυτή τη λέξη, που συνδυάζεται με την *λακεδάμα*, και για την λέξη *λακερόν* βλέπε Κούρτιο I. I.).[17]

Εδώ ο Schmidt υποθέτει ότι η *λακεδάμα* συνδέεται με την Λακεδαίμονα, δηλαδή τη Σπάρτη χωρίς να εξηγεί τον λόγο, αλλά παραθέτοντας τον Κούρτιο, ο οποίος Κούρτιος συσχετίζει τις λέξεις λάκκος, Λακεδαίμων, *λακεδάμα* με το ρήμα σχίζω[18] -τη λακεδάμα γιατί όμως; Προχωρεί μετά ο Schmidt σε λογική υπόθεση θεωρώντας το γλώσσημα σύνθετο με δεύτερο συνθετικό της την *ἅλμη* (*ἅλμα* στα δωρικά) έχοντας στο νου μια αντίστοιχη, την *σκοροδάλμη.*[19]

Όμως τι ακριβώς ήταν η τελευταία, ποτό ή έδεσμα; Ο Αθηναίος κωμωδιογράφος Κρατίνος δεν την οριοθετεί ακριβώς ως ανήκουσα στα υγρά ή τα στερεά σώματα αναφερόμενος

> *είς ἅλμην τε καὶ ὀξάλμην κατ᾽ ἐς σκοροδάλμην χλιαρὸν ἐμβάπτων* (αφού σας βουτήξω σε χλιαρές άλμη και ξιδάτη άλμη και σε σκορδαλιά).[20]

---

16 Ιωάννου Μιχαήλ, *Θερμαΐς ήτοι περί Θεσσαλονίκης, μέρος Α΄, Ιστορία και Αρχαιολογία*, εκ του τυπογραφείου του "Μέλλοντος", εν Αθήναις 1879, σ. 31 (#31)

17 Mauricius Schmidt, *Ησύχιος, Hesychii Alexandrini lexicon*, volumen tertium Λ-Ρ, Ienae MDCCCLXI (Jena 1861), p. 7

18 Georg Curtius, *Grundzüge der griechischen etymologie, ester theil*, B. G. Teubner, Leipzig 1858, p. 129, n. 86

19 Αθήναιος, *Δειπνοσοφισταί (Σύνοψις)*, Βιβλίον θ΄, 34

20 Theodorus Kock (ed.), Comicorum atticorum fragmenta, volumen I, In aedibus B. G. Teubneri, Lipsiae MDCCCLXXX (1880), p. 58

Ούτε ο Λουκιανός στη φράση *πολλὴν τὴν σκοροδάλμην ἐρυγγάνοντες* (ρευόμενοι από την πολλή σκοροδάλμη)[21] ούτε ο Αριστοφάνης στο *στέργων σκοροδάλμῃ* (να ζέχνει σκορδοστούμπι) την ερμηνεύουν ενδελεχώς.[22] Σε λεξικό της Κοζάνης αναγράφεται το *σκουρδάρι* ως σκορδαλιά,[23] κατά την κοινή νόρμα παχύρρευστο μείγμα, όχι υγρό. Στη Νάουσα παρόμοιο μείγμα το λεν *ταρατόρι … δρουσιστικό φαγί... για ρούφημα μι του χουλιάρι… του ρουφάς,*[24] δεν το πίνεις.

Παρόμοιας σύνθεσης είναι και η *σκοροδάλμη*[25] που φέρεται να κατανάλωναν οι τραχείς -όπως οι Μακεδόνες- Παφλαγόνες,[26] μείγμα σκόρδου, αλατιού και νερού, παρόμοιο με το *σκουρδάρ(ι), θερινό δροσιστικό ποτό* των παππούδων μας, στο οποίο προσέθεταν και ξύδι, άλλως *οξάλμη* κατά μιαν άλλην αρχαία διατύπωση.[27] Όμως στα χωριά μας το *σκουρδάρι* δηλώνει ποτό, μείγμα νερού, ξυδιού και στουμπισμένου σκόρδου, μάλλον το αλάτι δεν περίσσευε ή το ξύδι ήταν αρκετά δυνατό, ποτό που έπιναν το θέρος ως δροσιστικό -ταυτοχρόνως αναπλήρωνε τα αποβαλλόμενα μέσω του ιδρώτα άλατα.

1874. Παρακινηθείς από τον πατριώτη του Schmidt ο φιλόλογος August Fick, εμβάθυνε προτείνοντας ότι η διόρθωση του δεύτερου συνθετικού *ἅλμα* ήταν σωστή, παρόλο που διαπιστώνεται ότι δεν είχε δει το χειρόγραφο αφού γράφει ότι η κατάληξη της λέξης ήταν *sicher corrupt* (σίγουρα φθαρμένη). Ακόμη θεωρεί *grobe tautologie* (χονδροειδή ταυτολογία) την επεξήγηση "αλμυρό νερό παρασκευασμένο με αλάτι" οπότε στη θέση της λέξης *ἁλσὶ* προτείνει την *ἅλικι,* δοτική πτώση του αρσενικού ουσιαστικού ἅλιξ, ερμηνευόμενο ως ζεια, δίκοκκο σιτάρι. Δηλαδή αλμυρό νερό με σιτάρι. Τοποθετώντας ακολούθως στη θέση του *λακεδ-* την λέκιθο, χυλό αλεσμένων οσπρίων με λίπος κατέληγε ότι η *λεκιθ-άλμη*, ήταν αλμυρό νερό παρασκευασμένο με όσπρια, το οποίο ροφούσαν.[28]

August Fick

Το ερώτημα εδώ είναι το εξής: ο Ησύχιος παραδίδει ότι τη λακεδάμα την έπιναν, δεν τη ροφούσαν, και κάτι βασικότερο: η ερμηνεία του ὕδωρ ἁλμυρὸν ἁλσὶ πεποιημένον δεν στερείται νοήματος, αφού δηλώνει αλμυρό νερό με προσθήκη αλατιού ορυκτού ή αλυκών κι όχι αυθεντικό της θάλασσας. Η αναγκαστική εκ του τόπου επιλογή δηλώνεται ξεκάθαρα από τον ιατρό Γαληνό σε σκεύασμα για την ίαση του ερυσιπέλατος:

> *Ὅταν ἀποροῦντες θαλάττης ἅλμην σκευάσαι βουληθῶμεν, ἐμβάλλομεν γὰρ τηνικαῦτα τῶν ἁλῶν τῷ ὕδατι*[29] (όταν δεν έχουμε θαλασσινό νερό και θέλουμε να φτιάξουμε άλμη, ρίχνουμε αλάτι στο [γλυκό] νερό).

Όπως αδρά ειπώθηκε, "το αλμυρό νερό φτιαγμένο με αλάτι" δεν είναι ταυτολογική ανοησία, αλλά δηλώνει την μείξη γλυκού νερού με ορυκτό αλάτι, πρακτική που επέζησε και φραστικά στη διάλεκτο των Τσακώνων στη λέξη *αρμόλατσε* (άλμη και αλάτι), όπως έλεγαν το μείγμα νερού, λαδιού κι αλατιού μέσα

21 Λουκιανός, Ἀλέξανδρος ἢ Ψευδομάντις 38

22 Αριστοφάνης, Ἐκκλησιάζουσαι (285-310), 293 και του ιδίου Ἱππῆς (195-241), 199

23 Ντίνας Κώστας, *Το γλωσσικό ιδίωμα της Κοζάνης*, ΙΝΒΑ, Κοζάνη 2005, σ. 485

24 Σπάρτσης Νικόλαος, *Αντέτχια στη Νιάουστα*, Αθήνα 2006, σ. 73

25 Αθήναιος, Δειπνοσοφισταί (Σύνοψις), Βιβλίον θ΄ 9.34

26 Αριστοφάνης, Ἱππῆς (195-241), 199

27 Athenaeus of Naucratis, *Deipnosophistae Δειπνοσοφισταί Book 9 (9)* 34

28 A. Fick, *Zum makedonischen dialecte*, Ferd. Dümmler's Verlagsbuchhandlung, Berlin 1874, pp. 193-235, p. 211 (#19), ρ, α. 84

29 Carolus Gottlob Kühn (ed.), *Κλαυδίου Γαληνού, Άπαντα, Clavdii Galeni opera omnia*, tomus XI, Lipsiae 1826, p. 388

στο οποίο βουτούσαν ψωμί για να μαλακώσει ή να πάρει γεύση.[30] Στο δε ιδίωμα του Μελενίκου συναντούμε το θηλυκό ουσιαστικό *αλατάρμη*[31] που σημαίνει το αυτό. Ιδία περίπτωση φαίνεται και στα λατινικά όπου η μεν άλμευσις (τοποθέτηση υλικών σε αλατόνερο) ονομάζεται *salsura* και η άλμη *muria*:[32] από τη μείξη τους προέρχεται η σημερινή ονομασία, βλαχικής λογικά επιρροής, σαλαμούρα ή σαραμούρα.

Μάλλον ο Fick επηρεάστηκε από έτερη καταγραφή του Ησυχίου, της εξής:

Χερνίβιον: τὸ ἀγνισθῆναι δι᾽ ὕδατος ἔχοντος κριθὰς καὶ ἅλας (ο εξαγνισμός με πλύσιμο χεριών με νερό περιέχον κριθάρι και αλάτι.[33]

Αλλού το άνω αναφέρεται ως *χερνιβείον*[34] (λεκάνη για νίψιμο χεριών). Προφανώς η παρούσα μείξη ανήκε σε έθιμο τελετουργικής κάθαρσης που επιζεί και σήμερα στο χωριό μου χωρίς όμως άλας και νερό: όταν κηδεύεται άνθρωπος, συγγενείς και φίλοι αποχωρώντας από την τελετή της ταφής πλένουν τα χέρια τους στην ενυπάρχουσα βρύση του κοιμητηρίου. Δεν έπιναν οι αρχαίοι το τελετουργικό αυτό νερό.

1906. Την ετυμολογική άποψη του Fick ενίσχυσε ο, επίσης Γερμανός, φιλέλληνας γλωσσολόγος Otto Hoffmann,[35] ο οποίος είχε ετυμολογήσει τις φαινομενικά ξενόφωνες αρχαίες μακεδονικές ονομασίες των μηνών του χρόνου από ελληνικές λέξεις. Υπεράσπιζε την ελληνικότητα των Μακεδόνων με μελέτες και με ένα απλό σκεπτικό: αν οι Μακεδόνες δεν ήταν Έλληνες, γιατί να υιοθετήσουν γλώσσα κι ελληνικά ονόματα; Ακόμη, ο Hoffmann επανέλαβε την άποψη του Schmidt πως η κατάληξη -*άμα* έπρεπε να αλλάξει με -*άλμα*. Στον ίδιο όμως βρίσκουμε και μια πρόσθεση, ότι το πρώτο συνθετικό λάκε εικάζεται από έτερον ομοτράπεζο, αλλά παλαιότερο, συμπατριώτη του, τον άνωθεν August Fick, ως προερχόμενο από την λέκιθο μέσα σε αλατόνερο (γερμανικά *Lake*), οπότε είχε πλαστεί ο νεολογισμός *Graupenlake*, κατά λέξιν πλιγούρι σε άλμη.[36] Όμως η λακεδάμα πινόταν, δεν τρωγόταν, οπότε η τεκμηρίωση θεωρείται ημαρτημένη.

1912. Ο ιατρός Ιάκωβος Θωμόπουλος με κίνητρο την *σκοροδάλμη* των πρότερων ερευνητών έθεσε στην τράπεζα της έρευνας τη γλώσσα των Πελασγών, ερευνώντας ομοιότητες αρχαίας ελληνικής και αλβανικής. Ούτως, παρέθεσε μετά την *λακεδάμα (ή λακεδ-άλμα;* τα λήμματα *λjάνκ "ζωμός"* και την φράση *λjακεν- άρμε "λάχανον ἁρμυρὸν"*[37] *λαμβάνοντάς* τες αυτούσιες από λεξικό του Αλβανού λογίου Κοσταντίν Χριστοφορίδη,[38] χωρίς όμως να προσθέσει ότι η φράση λεγόταν από τους Γκέκηδες. Προφανώς δίστασε να επιλέξει αν το *λάκε* ή *λάκεδ* σχετιζόταν με το λάχανο ή τον ζωμό, οπότε ανέφερε αμφότερα ασχολίαστα, παρόλο που έκλινε περισσότερο στο αρμυρό λάχανο, αφού είχε λησμονήσει την παράθεση

30 Κωστάκης Θανάσης, *Λεξικό της τσακώνικης διαλέκτου,* τ. Α΄ Α-Ι, Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα 1986, σ. 134

31 Ανδριώτης Νικόλαος, *Το γλωσσικό ιδίωμα του Μελένικου,* ΕΜΣ, Θεσσαλονίκη 1989, σ. 28

32 *άλμευσις, άλμη*, Τσακαλώτος Ευστράτιος, *Λεξικόν Ελληνο-λατινικόν*, ΙΕΠ, Αθήνα χ.χ., σ. 31

33 *Χερνίβιον*, Aldo Manuzio (ed.), *Ησυχίου Λεξικόν Hesychii Dictionarium*, Venetiis in Aedibus Aldi & Andreae Soceri mense Augusto. M.D.XIIII (Βενετία 1514)

34 Χερνιβείον, Mauricius Schmidt, Ησύχιος, *Hesychii Alexandrini lexicon, editio altera indice glossarum ethnicarum aucta*, Sumptibus Hermanni Dufftii, Ienae MDCCCLXVII (1867), p. 1553

35 Otto Hoffmann, *Die Makedonen, ihre Sprache und ihr Volkstum*, Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen 1906, p. 73

36 A. Fick, Zum makedonischen dialecte, 1874, op. cit., p. 211

37 Θωμόπουλος Ιάκωβος, *Πελασγικά, ήτοι περί της γλώσσης των Πελασγών... δια της σημερινής πελασγικής αλβανικής και της ελληνικής*, Π. Δ. Σακελλαρίου, εν Αθήναις 1912, νδ΄, 837 (#62)

38 Χριστοφορίδης Κωνσταντίνος, *Λεξικόν της Αλβανικής γλώσσης*, Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, εν Αθήναις 1904, σσ. 196-197 (#204-205)

της λέξης ζωμός στο αλβανικό λεξικό των τελευταίων σελίδων. Ζωμό που οι Σουλιώτες πρόφεραν το 1821 και νωρίτερα ως *λεγκ.*[39] ενώ οι οι Γκέκηδες *λjενκ* ή *λjάνκ*[40] - l'enk κατά λεξικό του 1891.[41]

Η πρώτη πηγή του Θωμόπουλου, ο Χριστοφορίδης, ίσως μετέπλασε τον όρο *l'aknarme* των Γκέκηδων ευρίσκοντάς τον στο αλβανικό λεξικό του Γερμανού γλωσσολόγου Gustav Meyer που το ερμήνευε ως *Krautkopf* (κεφάλι λάχανου).[42] Αλλά και στον τελευταίο ελλείπει ως λήμμα η λέξη *arme,* το ίδιο και στον Χριστοφορίδη όπως επίσης και σε αντίστοιχο ετυμολογικό του Ρώσου γλωσσολόγου Vladimir Orel[43] επειδή προφανώς λεγόταν ιδιωματικά από αγρότες κτηνοτρόφους. Στο αυτό πλαίσιο ο Βρετανός γλωσσολόγος Stuart Mann περιμάζεψε την λέξη γράφοντάς την *armé*,[44] δηλαδή τονίζοντας την τελευταία συλλαβή, υπόθεση που δηλώνει σχέση με την *άλμη,* ενώ παραφράζει κάπως την *λjακεν- άρμε* του Χριστοφορίδη αναφέροντάς την ως *laknarmé.*[45] Σημερινό λεξικό της αλβανικής αναφέρει την arme με μια γκρίζα κεραία πάνω δεξιά από το e μεταφράζοντάς την ως ταριχευμένο λάχανο, ζωμό λαχάνου (επίσης και ξινόγαλο). Στο ίδιο εμπεριέχεται η ταυτόσημη *lakër|arme'*,[46] όπου *lakër* το λάχανο -ο οπλαρχηγός Μάρκος Μπότσαρης είχε καταγράψει το λάχανο ως *ληακερε.*[47]

1930. Ο Πρώσος πανεπιστημιακός Albrecht von Blumenthal υποστήριξε ότι κανείς δεν είχε παρατηρήσει την κατ΄ αυτόν *tautologischer Unsinn* (ταυτολογική ανοησία) "αλμυρό νερό παρασκευασμένο με αλάτι",[48] λησμονώντας τον συμπατριώτη του Fick που το είχε αναφέρει 56 χρόνια νωρίτερα. Με βάση την ύπαρξη της *σκοροδάλμης* θεώρησε ότι η δοτική ΑLCI (sic) του Ησυχίου διαβάστηκε λάθος αντί για ΑΛΕΙ, λέξη που συσχέτισε με την αρχαία ινδική alús, λατινιστί allium, ερμηνευόμενη η τελευταία ως βολβώδες φυτό. Πέρασε έπειτα στα λατινικά ως *alum* (άγριο σκόρδο), οπότε το λακεδ- σημαίνει άγριο σκόρδο [και το -άμα άλμη], δηλαδή ζουμί άλμης άγριου σκόρδου.

Προφανώς ο Blumenthal χρησιμοποίησε μεγαλογράμματη γραφή στην πρότασή του για να τεκμηριώσει ημαρτημένη αντίστοιχη και το λάθος το ανήγε σε προγενέστερους αντιγραφείς, όχι μάλλον στον τελευταίο. Συμπέρανε δε την ύπαρξη της λέξης *άλυς*, η οποία θα σήμαινε το σκόρδο στα αρχαία ελληνικά ή τα μακεδονικά. Αφού όμως υπήρχε ήδη η *σκοροδάλμη*, γιατί να δημιουργηθεί νέα λέξη; Η *σκοροδάλμη* υπάρχει και σήμερα ως *σκουρδάρ'*, όπως και η *λακεδάμα* ως ζωμός λαχανιδίων (*αρμόζμους*).

1939. Ο γλωσσολόγος Βασίλειος Φάβης θεώρησε ότι το λήμμα χρειαζόταν ριζική ανακτένιση, ώστε να αποδίδεται ως *άλυκόν νάμα. ύδωρ αλμυρόν, αλσί πεποτισμένον, ο πίνουσιν οι των Μακεδόνων αγροίκοι* και πως ερμηνεύεται ως πόσιμο νερό, που "αθροίζεται" αναμεμιγμένο με θαλάσσιο σε πετρώδεις κοιλότητες, το οποίο έπιναν *οι εν τοις αγροίς ευρισκόμενοι ποιμένες* όπως στη νήσο Σκύρο.[49] 'Ομως η *λακεδάμα* απέχει αρκετά από το *άλυκόν νάμα* και η Σκύρος δεν ανήκει στη Μακεδονία. Προσέτι, η νήσος

---

39 Γιοχάλας, *Το ελληνο-αλβανικόν Λεξικόν του Μάρκου Μπότσαρη ό.π.*, σ. 204

40 Χριστοφορίδης, *Λεξικόν της Αλβανικής γλώσσης*, *ό.π.*, σ. 204 (#212)

41 Gustav Meyer, *Etymologisches wörterbuch der albanesischen sprache*, Karl J. Trunkn, Strassburg 1891, p. 244 (#274)

42 Gustav Meyer, *Etymologisches wörterbuch der albanesischen sprache*, op. cit., p. 236 (#266)

43 Vladimir Orel, *Albanian Etymological Dictionary*, Brill, Leiden – Boston – Koeln 1998, p. 211 (#247)

44 Stuart Mann, *An historical Albanian – English Dictionary*, Longmans, New York 1948, p. 11 (#18)

45 Stuart Mann, *An historical Albanian – English Dictionary*, op. cit.,p. 234 (#243)

46 *arme*, Leonard Newmark, *Albanian - English Dictionary, South East European Studies Resource Center 2005*

47 Γιοχάλας, *Το ελληνο-αλβανικόν Λεξικόν του Μάρκου Μπότσαρη, ό.π.*, σ. 137

48 Albrecht von Blumenthal, *Hesychstudien: untersuchungen zur vorgeschichte der griechischen sprache nebst lexikographischen beiträgen*, W. Kohlhammer verlag, Stuttgart 1930, p. 17

διαθέτει και σήμερα γλυκό νερό,[50] γιατί να πίνουν υφάλμυρο; Ο [Αθήναιος ο Ναυκρατίτης] μαρτυρεί ότι ένα είδος τιμωρίας στα συμπόσια των Αθηναίων, αν κάποιος δεν έβρισκε λεγόμενα αινίγματα, ήταν η πόση αλατόνερου ανακατεμένου στο ποτό τους[51] κι ακόμη ότι άνδρας *πιών τινˊLipsiae ἅλμην ἀπέθανεν παρὰ τὴν φύσιν γὰρ τὸ ποτὸν ἦν,*[52] δηλαδή επειδή ήπιε κάτι αλμυρό πέθανε, διότι αυτό το ποτό ήταν έξω από τη φύση του. Εις επίρρωσιν των λεγομένων το καλοκαίρι του 1942 Ιταλοί καραμπινιέροι έδεσαν άνδρα στη Φούρκα Κονίτσης και τον έδωσαν να πει αλατόνερο προς βασανισμόν.[53] Ούτε πάντως και ο ομηρικός Οδυσσέας το προτίμησε, όταν βούλιαξε η σχεδία του:

> *ὀψὲ δὲ δή ῥ' ἀνέδυ, στόματος δ' ἐξέπτυσεν ἅλμην πικρήν, ἥ οἱ πολλὴ ἀπὸ κρατὸς κελάρυζεν*[54] (κάποτε επιτέλους ανέβηκε και έφτυσε από το στόμα την πικρή αλμύρα, που έτρεχε άφθονη κελαρύζοντας από το κεφάλι του).

1964/1966. Ο Γερμανός φιλόλογος Kurt Latte επανέλαβε εν μέρει την άποψη του συμπατριώτη του Fick ότι η φράση *ἀλσί πεποιημένον* έπρεπε να διορθωθεί σε *ἅλικι* πεποιημένον με μια διαφορά: Η *ἀλσί πεποιημένον* να γίνει *ἅλικι επικεχυμένον*[55] (με χυμένο επάνω του χυλό ζειας) -την αυτή άποψη ενστερνίζονται οι συνεχιστές του Klaus Alpers και Ian Cunningham. Όμως έτσι η *λακεδάμα* από καθαρό υγρό μετατρέπεται σε παχύρρευστο σκεύασμα, το οποίο ρουφά κανείς, δεν το πίνει. Σχετικά δε πρόσφατα η Αμερικανίδα γλωσσολόγος [Eleanor Dickey] αποδίδει στον Latte ορισμένα ημαρτημένα[56] εξηγώντας ότι ίσως δημιουργήθηκαν επειδή είχε δει φωτογραφίες του χειρογράφου κι όχι το αυθεντικό.

Είναι φανερό ότι υπήρξε προσπάθεια των Γερμανών λογίων να στηρίξουν την ερμηνεία της *λακεδάμας* ως Graupenlake (αλατισμένος χυλός οσπρίων), σίγουρα όμως όχι ρυζιού, αν εννοούν το αρσενικό ουσιαστικό *[ἅλιξ]* (χόνδρος ρυζιού), διότι το ρύζι δεν ήταν γνωστό στη Μακεδονία πριν από την εκστρατεία του Αλεξάνδρου Γ΄ στην Ασία[57] και, όταν άρχισε η εισαγωγή του, αποτέλεσε έδεσμα των πλουσίων αφού ερχόταν από τόσο μακριά.

2014. Άνθρωπος με το ψευδώνυμο *Antonios* σχολίασε σε γλωσσολογικό ιστολόγιο ότι:

η γνωστή αρχαία Μακεδονική lac doma του Ησύχιου στη Βλαχικη σήμερα είναι dzama di lapte[58]

εξηγώντας ότι *dzama* = ζουμί και *lapte* = γάλα, οπότε έχουμε το “τζάμα ντι λάπτε”, δηλαδή αλάτι, αρκετό τυρί, βούτυρο και ξερό ψωμί σε νερό που βράζει. Ο διαχειριστής του ιστολογίου απήντησε ότι συμφωνεί με τον ζωμό ως δεύτερο συνθετικό της *λακεδάμας*, αλλά το πρώτο συσχετίζει με το ρήμα [*λακέω*] =σπάω, κομματιάζω, οπότε *λακεδάμα* είναι ο *ζωμός/δωμός που έγινε με κομμάτια τροφής (κρέας, κόκκαλα*

---

49 Φάβης Βασίλειος, “Παλαιογραφικά και κριτικά εις τον Ησύχιον”, *Αθηνά*, τ. 49, Τύποις Παρασκευά Λεωνή, Αθήνησιν 1939, σσ.1-28, σ. 18

50 ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗ ΟΜΑΔΑ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ – ΛΥΚΕΙΟΥ ΣΚΥΡΟΥ (2004 – 2005), [Τα νερά της Σκύρου], Σκύρος >2005

51 Αθήναιος, [Δειπνοσοφισταί (Σύνοψις), Βιβλίον ι΄], 86, 88

52 Αθήναιος, [Δειπνοσοφισταί (Σύνοψις), Βιβλίον θ΄], 68

53 Εξάρχου Χρήστος, *Η Φούρκα της Ηπείρου (ιστορία – Λαογραφία)*, Θεσσαλονίκη 1987, σ. 101

54 Όμηρος, *[Ὀδύσσεια, Ῥαψωδία ε]*, 322-323

55 Klaus Alpers · Ian C. Cunningham (ed.), [Hesychii Alexandrini Lexicon, Volumen II: Iota-Omicron], Copenhagen 1966, p. 567, n. 85

56 Eleanor Dickey, *Review of K. Latte and I. C. Cunningham (edd.), Hesychii Alexandrini Lexicon*. Volumen I: Α-Δ, U.K. 04/06/2018 20:47, σ. 1

57 Στράβων, [Γεωγραφικά, Βιβλίο ΙΕ], 1.18

58 Antonios (σχολιαστής), *[Η δήθεν αυτοχθονία των Βλάχων]*, November 3, 2014 at 8:55 am και 2:29 pm

κλπ). Τη μετατροπή του ζ του ζωμού σε δ στήριξε παραθέτοντας τις αρχαίες ελληνικές λέξεις *επιψηφίδδω* αντί επιψηφίζω, *ομμηρίδειν* αντί ομηρίζειν και *δυγός* αντί ζυγός.[59] Ωστόσο, η ερμηνεία του πρώτου δεν εξακριβώνει αν η λακεδάμα είναι ποτό ή φαγητό καθώς περιέχει και ψωμί μέσα -σε λεξικό των Βλάχων της ΝΔ Βαλκανικής το "τζάμα ντι λάπτε" απουσιάζει.[60] Η ερμηνεία του επόμενο ότι η *λακεδάμα* ήταν ζωμός οστών και κρεάτων δεν εξηγεί την ύπαρξη αλατόνερου που πίνεται.

σλαβικές επιθυμίες

2020. Την σειρά διαδέχθηκαν Βαλκάνιοι, μάλλον όχι τόσο καλοί γνώστες της ελληνικής κι ενθέρμως προκατειλημμένοι. Σε δημοσίευση του Васил Чулев (Basil Chulev), κατά δήλωσίν του *Researcher at Macedonian Academy of Sciences and Arts* (ερευνητής της μακεδονικής ακαδημίας τεχνών κι επιστημών) των Σκοπίων, μεταφράστηκε στην αγγλική και σχολιάστηκε η γνώμη του Pisani για τη *λακεδάμα,*[61] όπου όμως λησμονήθηκε η αναγραφή του τονισμού των λέξεων, τις οποίες σημειώνει σωστά ο Pisani, και λανθασμένα ορθογραφικώς: το *ἀγροῖκοι* λ.χ. μεταγράφτηκε *αγροιχοι* (sic).

Σχολιάζοντας ο Чулев την *λακεδάμα*, την διατύπωσε ως

*"Luk-da-maka" - „Garlic-to-dip‟ in plain Macedonian (*Λουκνταμάκα - σκόρδο για βούτηγμα στα απλά μακεδονικά)*.*[62]

Δεν γνωρίζω την βουλγαρική για να τεκμηριώσω την πραγματική ύπαρξη της λέξης λουκνταμάκα, αλλά *λακεδάμα* και "λουκνταμάκα" φαίνονται να απέχουν φωνητικά παρασάγγες μεταξύ τους. Επίσης το ερώτημα είναι αν το αναφερόμενο σκόρδο το βουτούσαν μέσα σε κάποιο υγρό ή βουτούσαν κάτι άλλο μέσα σε σκόρδο;

Οι Τσάκωνες,όπως ήδη αναφέρθηκε, βουτούσαν ψωμί στο *αρμόλατσε* (αλάτι, λάδι και νερό), αλλά δεν το έπιναν, έτρωγαν απλώς το βρεγμένο ψωμί, όπως και το *ταρατόρι* της Νάουσας. Στο χωριό μας όμως το διαλυμένο σκόρδο σε ξύδι και νερό το λέμε *σκουρδάρ'* και είναι ποτό, πίνεται.

Ο Ησύχιος ομιλεί για ποτό που έπιναν, όχι για χυλό που ροφούσαν ή έδεσμα που έτρωγαν.

2021. Ίσως οι ετυμολογικές ακροβασίες του Чулев παρακίνησαν τον συμπατριώτη του γλωσσολόγο Илија Чашуле (Ilija Čašule) να ετυμολογήσει κι αυτός τη *λακεδάμα* καταδυόμενος βαθιά, αναφέροντας τη φρυγική λέξη *λακεδόκεϋ*. Σε αγγλόφωνο κείμενό του στο περιοδικό *Жива антика* (*Živa antika*), ακαδημαϊκής προελεύσεως ψηφιακή έκδοση που εκδίδεται στα Σκόπια, θεώρησε ότι η αρχαία μακεδονική γλώσσα είναι φρυγικής (Brygian) προελεύσεως σε στενή επαφή με την ελληνική αγνοώντας ή παρακάμπτοντας πρότερες μελέτες για τον αρχαίο μακεδονικό κατάδεσμο της Πέλλας,[63] όπου φωνήεντα τρέπονται σε άλλα ή και απαλείφονται, λ.χ. η Θεοτίμη αναφέρεται ως *Θετίμα*. Επίσης ο Чашуле δεν γνώριζε προφανώς την σημερινή μακεδονική χωριατική ούτε μάλλον έχει πιει μακεδονικό, αυθεντικά μακεδονικό, *αρμόζμουν*.

Ερμηνεύει, λοιπόν, την *λακεδάμα* ως:

---

59 Σμερδαλέος (ψευδ.), *Ένας ακόμα πιθανός υποστρωματικός όρος της ΑΒΡ*, November 3, 2014 · 4:08 pm

60 Tache Papajagi, *Dictionarul-dialectului-aroman*, deuxieme edition, Editura academiei republicii socialiste Romania, Bucuresti 1974, p. 519-520

61 Vittore Pisani, "La posizione linguistica del macedone", *Revue Internationale des Études Balkaniques, tome 1 (5)*, Beograd 1937, p.p. 8-32, p. 28

62 Basil Chulev, *'The linguistic position of Macedonian' by Vittore Pisani (eng)*, Skopje 2021, nota 62

63 Marcus Alexander Templar, *Hellenic Migrations and Katadesmos: A Paradigm of Macedonian Speech*, UNIVERSITY OF CHICAGO – NINTH BIENNIAL CONFERENCE ON GREEK LINGUISTICS, October 30, 2009

*bitter water made in the sea [poured out in salt flats] which the Macedonian peasants drink (*πικρό νερό που παράγεται στη θάλασσα [εκχέεται σε αλυκές], το οποίο πίνουν οι Μακεδόνες χωρικοί).[64]

Όμως ο Ησύχιος δεν ομιλεί για πικρό θαλάσσιο νερό ούτε πως αυτό σχετίζεται με αλυκές. Έπειτα, συγχέεται το γερμανικό ουσιαστικό *Lake* (αλατόνερο τροφίμων) με τις αντίστοιχες ινδοευρωπαϊκές *lake* (λίμνη), με την ελληνική λάκκος και τα τοιαύτα, ενώ η λίμνη λέγεται στα γερμανικά *See*. Μετά, αναφέρεται ότι το λάκε ως πρώτο συνθετικό της *λακεδάμας* συναρτάται με το *loka*, ρήμα στο 3ο πρόσωπο ενικού, ερμηνευόμενο ως "αυτός πίνει μονορούφι", φράση που στο κρατίδιό του εκφωνούν *тој лока ракија* (τόι λόκα ράκια), ενώ στη Βουλγαρία *той лочи ракия,* δηλαδή το ίδιο ακριβώς. Σε λεξικό της πατρίδας του το ρήμα лока ερμηνεύεται ως

Пие вода (или зема течна храна) зафаќајќи ја со јазикот - Пие во голема мера, прекумерно (најчесто алкохол). Лока ракија (πίνει νερό ή παίρνει υγρή τροφή αρπάζοντάς την με τη γλώσσα - πίνει πολύ, υπερβολικά (συνήθως αλκοόλ). Τοπικό μπράντι).[65]

Το δεύτερο, κατά τον Чашуле πάλι, συνθετικό δάμα ανάγεται στο σλαβικό *dobar*, που σημαίνει καλός. Οπότε καταλήγει ως εξής:

lak-e- '(salty?) water from pond (sea?)', + -dam-a 'suitable, preferred, ~good (λάκ-ε (αλμυρό) νερό λίμνης (θάλασσας;), + δάμ-α, καλό, ήγουν "νερό που πίνεις πολύ".

Τέλος, ερμηνεύοντας την παλαιοφρυγική λέξη *ΛΑΚΕΔΟΚΕΥ* ως "προσφέρω (αλμυρό;) νερό", την αντιστοιχεί με το νερό που πίνει κανείς πολύ.[66]

Ας δούμε όμως την αναφερόμενη φρυγική επιγραφή:

Σχήμα 5: Bartomeu Obrador Cursach, Lexicon of the Phrygian Inscriptions, 2018

ΥΟΣ ΕΣΑΙΤ : ΜΑΤΕΡΕΥ : ΕΒΕΤΕΚΣΕΤΕ;Υ : ΟΒΕΝΙΝ : ΟΝΟΜΑΝ : ΔΑΕΤ : ΛΑ / ΚΕΔΟΚΕΥ : ΒΕΝΑΒΤΟΥΜ : ΑΒΤΑΥ : ΜΑΤΕΡΕΥ[67] (*Whoever puts his own name in this Mother eveteksetẹ ?y, let him be took by the Mother-Goddess herself* - όποιος βάλει το όνομά του σε αυτή τη Μητέρα-Θεά, ας τον πάρει η ίδια η Μητέρα-Θεά -η λέξη lakedo ερμηνεύεται ως παίρνω).[68]

Δηλαδή καμιά σχέση με πόση άφθονου αλατόνερου, κάτι που δεν φαίνεται λογικό για την ανθρώπινη ύπαρξη -την πόση αλατόνερου εφήρμοζαν οι αρχαίοι Έλληνες ως τιμωρία ως έχει ήδη ειπωθεί κι, ακόμη, υπάρχει η παροιμία των Τσακώνων *τύχη σι έκι αρμεζία* (η τύχη της ήταν (πολύ) αλμυρή, κακή). Οι δε φράσεις στην τσακώνικη, πάλι, διάλεκτο: *να καμπαΐσομε τα χκηνά τα ϑάσσα, να κίωι αρμύρα* (να

---

64 Ilija Čašule, "The Etymology and Correlation of the Ancient Macedonian Gloss 'lakedama' and Phrygian 'lakedokey'", *Živa Antika,* Жива Антика, *Antiquité Vivante*, ΓΟΔ. 71, ΤΟΜ 1-2, CTP. 247, СКОПЈЕ 2021, pp. 19-26, p. 20

65 Лока, Официјален дигитален речник на македонскиот јазик

66 Ilija Čašule, "The Etymology and Correlation ...'", op. cit.. p. p. 19-26, p. 20

67 Bora Bilgin (ed.), Phrygian Monuments, Areyastis Phrygian Inscriptions 2025

68 Bartomeu Obrador Cursach, *Lexicon of the Phrygian Inscriptions*, Universitat de Barcelona 2018, pp. 230, 355

κατεβάσομε τα γίδια στη θάλασσα, να πιούνε θαλασσινό νερό),[69] ή άλλως *σ' εκαμπαΐε τα ϑάσσα να σ' αρνίσει* (τα κατέβασε στη θάλασσα να τ' αρμυρίσει) μπορεί να στηριχτεί μόνον αν τα ζώα επιθυμούσαν να γλείψουν αλάτι που ξέμενε σε βράχους από τα κύματα ή, στην περίπτωση που δεν υπήρχε, να πιούν ελάχιστο αλμυρό νερό -στις ορεινές. περιοχές οι βοσκοί έριχναν αλάτι σε πλάκες που είχαν στρώσει σε επίπεδο έδαφος ονομάζοντάς τες *αλαταργιές*. Ο ίδιος συγγραφέας μάς παρέχει και το ρήμα *αρμυρίζου*, που το εξηγεί "ποτίζω τα γίδια θάλασσα το καλοκαίρι, "για να συλλάβουν"", προφανώς δοξασία παρά πραγματικότητα.

2026. Λεξικό αρχαίας ελληνικής γλώσσας που μοιράζεται σήμερα στην Α΄ Γυμνασίου συνδέει τη *λακεδάμα* με την Λακεδαίμονα επαναλαμβάνοντας την ατεκμηρίωτη άποψη, του 1861, του Schmidt.

αρμιά κι αρμόζμους

Ας επιστρέψουμε τώρα στο φυσικό μας χώρο: έγινε λόγος στην αρχή για την *αρμιά,* το μείγμα λάχανου, αλατιού και νερού, και για τον *αρμόζμουν,* τον ζωμό του. Η *αρμιά* κατάγεται από την αρχαία λέξη *ἅλμη* που δηλώνει τη θάλασσα,[70] αλλά και το αλάτι προς ταριχείαν (πάστωμα) ψαριών.[71] Εδώ, όπως είδαμε και πρότερον, τα λεξικά καταγράφουν γενικά παραδεκτές λέξεις και με λειαντική προφορά, όχι πάντα όπως συναντώνται σε διάφορα ιδιώματα. Ως *λαχαναρμία* εγγράφεται το 1641 σε έργο του Κρητός μοναχού Αγαπίου, ο οποίος τον τρόπο διατήρησης ονομάζει *κομπόστα:*

> *κ΄ τα κράμβια, ήγουν φυλάδες, κ΄ κραμπολάχανα κάμνουσιν εις το άγιον Όρος με τον άνωθεν τρόπον* [βράσιμο και διατήρηση σε τσουκάλι με αλάτι] *κ΄ βαστούσιν όλον τον χρόνον. Κάμνουσι κ΄ με άρμην μόνον τα άσπρα λάχανα, ήγουν φρύα. κ΄ τα λέγουσι λαχαναρμίαν, αμή είναι ψυχρά, περίσσα κ΄ άνοστα. δια τούτο δεν κάθομαι να πειράζωμαι ερμηνεύων άχρηστα πράγματα.*[72]

Παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον το εδάφιο, επειδή πρώτον δηλώνει την ύπαρξη της ταρίχευσης λαχάνων στη Μακεδονία, των οποίων η γεύση ή η οσμή ήταν πολύ βαριά κι ασυνήθιστη για έναν νότιο, και, δεύτερον επειδή συνδέεται άμεσα με το βαθύ παρελθόν. Πράγματι, τεκμηριώνεται από το έργο του ρήτορα Ιουλίου Πολυδεύκη η ύπαρξη της *Θασίας ἅλμης* (άλμης από τη Θάσο) και οι *Θάσιαι ραφανῖδες* (λάχανα από τη Θάσο).[73] Σε ανάλογο κείμενου του διαιτολόγου Αθήναιου του Ναυκρατίτη γίνεται αναφορά στην *Θασίαν άλμη*,[74] μεταφορικά έστω ή περιπαικτικώς.

Εδώ πρέπει να εξηγηθεί ότι *ραφανίδαι* ονόμαζαν τα λάχανα οι Αθηναίοι[75] κι όσοι επαφίονταν μαζί τους, γι αυτό ο Ησύχιος καταγράφει το λήμμα *κράμβη* εξηγώντας το ως *ράφανος, και έτερα λάχανα*.[76] Κατά τον Αθήναιο οι Δωριείς (ανάμεσά τους οι Μακεδόνες) τα έλεγαν *κράμβαι.*[77]

---

69 Κωστάκης Θανάσης, *Λεξικό της τσακώνικης διαλέκτου,* τ. Α΄ Α-Ι, ό.π., σσ. 134-135

70 Όμηρος, *Ὀδύσσεια (5.43-5.115)*, 53

71 Ηρόδοτος, *Ἱστορίαι (2.77.1-2.81.2)*, 77.5

72 Αγάπιος μοναχός (Λάνδος Αθανάσιος), *Βιβλίον καλούμενον Γεωπονικόν*, [Εν τη Τυπογραφία του ποτέ Δημητρίου Θεοδοσίου, Ενετίησιν 1796;], ΡΠΒ., σ. 180 (#200)

73 Ericus Bethe, *Pollucis Onomasticon : e codicibus ab ipso collatis denuo edidit et adnotavit, lib VI-X*, B. G. Teubneri, Lipsiae MCMXXXI (1931), p. 19

74 Αθήναιος, *Δειπνοσοφισταί (Σύνοψις)/δ*, 58

75 Αθήναιος, Δειπνοσοφισταί (Σύνοψις), Βιβλίον α΄, 62

76 *κράμβη*, Ησύχιος, Γλῶσσαι Κ

77 Αθήναιος, Δειπνοσοφισταί (Σύνοψις), Βιβλίον α΄, 62

Συνεπώς, λάχανα στην άρμη διατηρούσαν εξ αρχαιοτάτων χρόνων στη Μακεδονία. Η ίδια λέξη αναφέρεται ως *λαχαρμιά* στον Ελαφότοπο Ιωαννίνων[78] και στον Έβρο,[79] *λαχαρμνιά* στην Καλαμπάκα.[80] *Αρμιά* στο Σκαλοχώρι Καστοριάς,[81] τη Νάουσα,[82] το Ρουμλούκι Ημαθίας,[83] την Πιερία,[84] τη Θεσσαλία,[85] τη Μεσορώπη Παγγαίου.[86] *Αρμνιά* στη Χρυσή Καστοριάς[87] και το Μελένικο (σήμερα κώμη Βουλγαρίας).[88] *Αρμηά* στο λεξικό του Σκαρλάτου Βυζαντίου,[89] *άρμία* στις Σέρρες του 1642,[90] ορθότερα πιο νωρίς.

Οι Τσάκωνες τον ονόμαζαν *αρμυρία, εκ της άλμης γεύσις*[91] όπως μεταφράζεται από τον συγγραφέα που μας το παραδίδει. Στον Γέρμα Καστοριάς η άλμη ονομάζεται *αρμύρα* και το ρήμα αρμυρίζω:

ταρμύρσις του κριάς (το έκανες αρμ. τ. κρέας;).[92]

Στην Κορυτσά της Αλβανίας, οι Τόσκηδες προφανώς, την ονομάζουν σήμερα *Laker Arme* (λάκερ άρμε),[93] ήγουν λαχάνων ταριχεία.

Ο ταριχευμένος δε ζωμός, ο καθ΄ ημάς -και σε χωριά των Σερρών επίσης[94]- *αρμόζμους*, ο οποίος πίνεται, ονομάζεται στο Βόιο *αρμόσμους,* διατηρημένος σε *αρμουκάδια*,[95] *αρμόζ΄μους* στο Σκαλοχώρι[96] και τη Χρυσή Καστοριάς,[97] *αρμόσμους* στην πόλη της Καστοριάς.[98] *Αρμόζουμου* (ουδέτερο) στη Νάουσα.[99]

---

78 Κικόπουλος Μενέλαος, *Ελαφότοπος (Τσερβάρι)*, *Λαογραφία*, Γιάννινα 2000, σ. 444

79 Καψαλίδης Γεώργιος, “Μια τρανή χαρά”, *Τα σκωπτικά του Σουφλίου*, [1908], σ. 22.

80 Πλιάτσικας Δημήτριος, Ο *αρχαίος λόγος στον ιδιωματικό λόγο της Καλαμπάκας*, Καλαμπάκα 2020, σ. 78

81 Κωστόπουλος Αριστοτέλης, *Σκαλοχώρι Καστοριάς*, Εκπολιτιστικός Μορφωτικός Σύλλογος Σκαλοχωρίου “Η Αγία Παρασκευή”, Θεσσαλονίκη 2004, σ. 335

82 Σπάρτσης Νικόλαος, *Σιακάδις Νιαουστινοί*, Νάουσα 2005, σ. 218

83 Δελιόπουλος Δημήτριος, *Το ρουμλουκιώτικο ιδίωμα,* Αλεξάνδρεια (Γιδάς) Ημαθίας 2008, σ. 100

84 Δούγα –Παπαδοπούλου Ευανθία, *Το γλωσσικό ιδίωμα της ορεινής Πιερίας,* λεξικόγιο – παραγωγικό, ΕΜΣ, Θεσσαλονίκη 2006, σ. 187

85 Χαντζιάρας Δημήτριος, *Το θεσσαλικό γλωσσικό ιδίωμα, Γλωσσάρι - Λεξικό,* Αθήνα 1985, σ. 80

86 Φυνδάνης Βασίλειος, *Η Μεσορώπη στο Παγγαίο, παραδοσιακά επαγγέλματα, παραδοσιακός τρόπος ζωής, -ήθη κι έθιμα)*, τ. Β΄, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 283

87 Στεφόπουλος Ανδρέας, “Το γλωσσάρι της Χρυσής Καστοριάς”, *Μακεδονικά,* τ. 18 (1978) 241-288, σ. 245

88 Ανδριώτης, *Το γλωσσικό ιδίωμα του Μελένικου, ό.π.*, σ. 31

89 Σκαρλάτος Βυζάντιος, *Λεξικόν της ελληνικής γλώσσης / συνταχθέν υπό Σκαρλάτου Δ. του Βυζαντίου και πλουτισθέν…*, Εκ του τυπογραφείου των καταστημάτων Ανέστη Κωνσταντινίδου, Εν Αθήναις 1895, σ. 59

90 Παπα-Συναδινός, Χρονικό των Σερρών, *Αρπαγή της περιουσίας του Μεχμέτ Γιαζατζή (I, 14)*, [1642]. Δημώδης Γραμματεία, από τον Διγενή Ακρίτη έως την πτώση της Κρήτης

91 Δέφνερ Μιχαήλ, *Λεξικόν της τσακωνικής διαλέκτου*, Εστία, Εν Αθήναις 1923, σ. 49

92 Γεωργίου Χρίστος, *Το γλωσσικό ιδίωμα Γέρμα Καστοριάς,* Θεσσαλονίκη 1962, σ. 26

93 *Laker Arme*, *Kuzhina Korcare*, 14th December 2014

94 *αρμοζούμ*, Σπίντιος Ζαχαρίας, ΔΑΡΝΑΚΙΚΟ ΓΛΩΣΣΑΡΙ, χ.χ.

95 Παπανικολάου Φώτης, *Γλώσσα και λαογραφία της επαρχίας Βοΐου,* Θεσσαλονίκη 1973, σ. 42

96 Κωστόπουλος, *Σκαλοχώρι Καστοριάς*, ό.π., σ. 335

97 Στεφόπουλος, “Το γλωσσάρι της Χρυσής Καστοριάς”,ό.π., σ. 245

98 Νικολάτου Βασιλική, *Οι άρχοντες της λίμνης*, 21/10/2010, σ. 210

99 Αποστόλου Στέργιος, *Λεξικό του γλωσσικού ιδιώματος της Νάουσας (με στοιχεία φωνητικής και μορφολογίας),* Νάουσα 2007, σ. 17

Στην Κομοτηνή απόγονοι προσφύγων από την Ανατολική Θράκη και Ρωμυλία τον ονομάζουν *ου αρμόζμους, αρμοζμος ή αρμοζουμος, του τουρσουζούμ* ή *αρμουζούμ΄* (του),[100] αρμοζούμι στο Παγγαίο[101] και το Μελένικο.[102] *Armózmu* (αρμόζμου), ουδέτερο, στους Βλάχους των ΝΔ Βαλκανίων.[103]

Σύμφωνα με σύγχρονες μαρτυρίες τον *αρμόζμουν* έπιναν κι ως αντίδοτο της μέθης,[104] πανάρχαια πρακτική.[105] Προσθέτοντας κόκκινο πιπέρι λειτουργούσε ως θερμαντικό ποτό,[106] ήταν κρύοι οι χειμώνες στη Μακεδονία, ιδιαίτερα στα ορεινά. Καμιά πρώτη ύλη δεν απέρριπταν οι κοινωνίες προγενέστερων εποχών, οι άνθρωποι επαφίονταν στενά με τα αγαθά της γης κι εκάστη πράξη και κάθε λέξη τους εναρμονίζονταν τέλεια με τις εποχές. Η άποψη ότι η *λακεδάμα* ήταν *είδος αλμυρού καθαρκτικού* (sic) *υγρού*[107] πρέπει περαιτέρω να διευρυνθεί.

Αμφότεροι οι όροι *αρμιά* κι *αρμόζμους* συναντώνται και σε αφήγηση άνδρα από το Βογατσικό της Καστοριάς:

> *τρώμι ν' αρμιά μι χοιρινό κριάς σ'ν κατσαρόλα κι πίνουμι αρμόζμου*[108] (τρώμε τα ταριχευμένα λάχανα με χοιρινό κρέας στην κατσαρόλα και πίνουμε την άλμη τους).

Όσο για την *αρμόπτα*, δηλαδή την πίτα με *αρμιά,* δεν βρέθηκαν ταυτόσημες λέξεις και οι λαχανόπιτες άλλων περιοχών δεν σχετίζονται μ΄ αυτήν, διότι περιείχαν μη ταριχευμένα φύλλα λαχάνων ή άλλου είδους χόρτα, όπως λ.χ. η *αχανόπιτε* στο ιδίωμα των Τσακώνων.[109] Σε λεξικά πάντως της Ελληνικής Γλώσσας όπως του Σκαρλάτου Βυζαντίου[110] και του Κουμανούδη οι λαχανόπιτες απουσιάζουν. Στα αλβανικά η λέξη *l'akrnar*[111] σημαίνει γενικώς την λαχανόπιτα, όχι την δική μας *αρμόπτα*.

Εὐτελοῦς βρώματος τῆς κράμβης (φτηνό φαγητό το λάχανο) κατά τον Αθήναιο,[112] κλασικό δηλαδή φαγητό των πενήτων από την αρχαία εποχή, όπως και η *αρμιά,* και σαν ποτό ο *αρμόζμους*. Γι αυτό πλάστηκαν και οι παροιμίες στην περιοχή του Βοΐου: *αρμιά: 1. Άρκατα, μπίρκατα, χοντροκέφαλος κοιμάται μέσα*[113] (Άρκατα, μπίρκατα, χοντροκέφαλος κοιμάται μέσα*). / 2. Μια τούρκ΄σα μαχραμσμέν΄.*[114] (Μια Τούρκισσα μαχραμισμένη), όπου mahram οι εξ αίματος ή γάμου συγγενείς της.

Η πρώτη παροιμία με το *χοντροκέφαλος* δηλώνει ολόκληρο το λάχανο (σ.σ. αν κατέγραφε σωστά την προφορά έπρεπε να πει "χουντρουκέφαλους κοιμάτι μέσα"). Η δεύτερη αντιστοιχεί σε Τουρκάλα που

---

100 Ξυλαγανή παλιά και νέα, Να τον πιεις στο ποτήρι!!!! 7/01/2021 Facebook

101 Φυνδάνης, *Η Μεσορώπη στο Παγγαίο, ό.π.*, σ. 283

102 Ανδριώτης, *Το γλωσσικό ιδίωμα του Μελένικου, ό.π.*, σ. 31

103 Tache Papajagi, *Dictionarul-dialectului-aroman*, op. cit., *p.* 206 (#204)

104 Τσικριτζή - Φτάκα, *Γεύσεις από παλιά Κοζάνη, ό.π.,*, σ. 145

105 Αθήναιος, Δειπνοσοφισταί (Σύνοψις), Βιβλίον θ΄, 10 κσι Lacus Curtius, *Pliny the Elder's Natural History — Book 20, Liber XX*, xxxiv 84

106 Διδίλης Κώστας, *Οι Εβραίοι και η Κοζάνη* 13:50μμ, Κυριακή 28/09/2025

107 Φίλος Παναγιώτης, *Αρχαίες μακεδονικές λέξεις, λήμματα*, Θεσσαλονίκη 2015, σ. 45-46, λήμμα αρ. 142

108 Τσίγκας Νώντας ΕΝ ΒΟΓΑΤΣΙΚΩΙ ΟΥ Χ'ΜΩΝΑΣ Τ' «ΠΑΖΑΡΙΩΤ'»…, 27/12/2024

109 Κωστάκης, *Λεξικό της τσακώνικης διαλέκτου, ό.π.*, σ. 168

110 Σκαρλάτος Βυζάντιος, *Λεξικόν της ελληνικής γλώσσης / συνταχθέν υπό Σκαρλάτου Δ. του Βυζαντίου και πλουτισθέν…*, Εκ του τυπογραφείου των καταστημάτων Ανέστη Κωνσταντινίδου, Εν Αθήναις 1895 και Σκαρλάτος Βυζάντιος, *Λεξικόν αρχαίας ελληνικής γλώσσης και καθαρευούσης,* τ. Α΄, Α-Μ, Βιβλιοεκδοτική, Αθήναι 1964

111 Gustav Meyer, *Etymologisches wörterbuch der albanesischen sprache*, op. cit., p. 236 (#266)

112 Αθήναιος, Δειπνοσοφισταί (Σύνοψις), Βιβλίον θ΄, 9

113 Παπανικολάου Φώτης, *Λαογραφικά Βοΐου*, ΙΝΒΑ, Κοζάνη 1999, σσ. 376, 379

114 Παπανικολάου Φώτης, *Λαογραφικά Βοΐου*, ό.π., σσ. 376, 379

κυκλοφορεί έξω με συνοδό, ίσως άσπρη στο πρόσωπο λόγω της διαμονής της στο σπίτι χωρίς πολλές επαφές με ξένους. Ως Τουρκάλα εννοεί την μουσουλμάνα: στο Βόιο οι μουσουλμάνοι ήταν ελληνόφωνοι, τους έλεγαν Βαλαάδες, μετανάστευσαν στην Τουρκία τη δεκαετία του 1920. Ακόμη στον ίδιο τόπο είχε δημιουργηθεί το αίνιγμα

λάχανο: Ένα κριάρ΄ μι σαράντα τουμάρια[115] (ένα κριάρι με σαράντα δέρματα).

όπου ως τομάρια δηλώνονται τα φύλλα του λάχανου:

Οι βουλγαρόφωνοι της περιοχής Καστοριάς την άλμη την έλεγαν, κατά μιαν αδιασταύρωτη μαρτυρία που μάλλον είναι επηρεασμένη από το λεξιλόγιο των Βλάχων, (*σαρμούρα), σαλαμούρα ή σαλμούρα,*[116] αλλά οι λέξεις προφανώς σημαίνουν γενικώς την άλμη, όχι των λαχάνων, καθώς και οι Βλάχοι των ΝΔ Βαλκανίων την αποκαλούν *armíră, saramură "saumure"*, συνώνυμο ο *yar* (γάρος μάλλον)[117] Αρχαία ελληνική λέξη ο γάρος, που σήμαινε έμβαμμα άλατος και ιχθύων περισσότερο παρά λαχανικών. *Γάρους* στο χωριό μας καλείται μόνον η άλμη του τυριού.

Στη βουλγαρική ο αρμόζμους καλείται *Зелев сок* (ζέλεφ σοκ -λαχανοχυμός). Στην δε περιοχή των Σκοπίων η *αρμιά* λέγεται *расол* (ρασόλ) κι ο αρμόζμους *расолница* (ρασολνίτσα).[118]

Στα βλάχικα *ο* ζωμός λαχάνων συναντάται ως *zeama di curechi* και στα ρουμάνικα *zeama de varza* ή πιο λαϊκά *moare*.[119] Προφανώς η λέξη *moare* πηγάζει από την λατινική *muria* που σημαίνει την άλμη. *Μοάρε* και *σαλαμούρα* αναφέρεται στα βλάχικα της Λάιστας Ζαγορίου η άλμη.[120] Ο ζωμός όμως λέγεται λατινιστί *ius.*[121]

Μητέρα Αλβανίδα από μικρό χωριό που ρώτησα, απάντησε ότι τον *αρμόζμουν* τον λεν *χιρ* (hirrë), αλλά *χίρρε* στο λεξικό του Χριστοφορίδη ονομάζεται το ξινόγαλο,[122] μάλλον δεν κατάλαβε το ζητούμενο επειδή δεν ομιλεί καλά τα ελληνικά. *Leng rasoi* (λενγκ ρασόι -λάχανο τουρσί) ονομάζεται ο *αρμόζμους* στα επίσημα μάλλον αλβανικά[123]

Στη γλώσσα των χριστιανών της Τσάλκας Γεωργίας ο *αρμόζμους* λέγεται *τουρσου σουί,*[124] όπως ακριβώς στα επίσημα τουρκικά, *turşu suyu* (νερό τουρσιού) -τουρσί, λέξη δάνειο από το περσικό *torshi* (τορσί -ξινό).[125]

---

115 Παπανικολάου Φώτης, *Λαογραφικά Βοΐου*, ό.π., σ. 379

116 Τσιούλκας Κωνσταντίνος, *Συμβολαί εις την διλωσσίαν των Μακεδόνων: εκ συγκρίσεως της σλαυοφανούς μακεδονικής γλώσσης προς την ελληνικήν*, Εκ του Τυπογραφείου Π. Α. Πετράκου, εν Αθήναις 1907, σ. 97-98 (#73-74), 292 (#171)

117 Tache Papajagi, Dictionarul-dialectului-aroman, *op. cit.*, p. 205

118 *Пијте сок од расолница: За старите ова беше врвен и многу вкусен лек за неколку болести* (Πιείτε χυμό από άλμη. Για τους παλιούς αυτό ήταν ένα κορυφαίο και πολύ νόστιμο φάρμακο για μερικές ασθένειες), 17/11/2024 14:42

119 *Zeama de varza: Beneficii, proprietati si moduri de consum ...op. cit.*

120 Παυλίδης, *Ελληνοβλάχικο λεξικό του βλάχικου ιδιώματος…, ό.π.*, σ. 7

121 L. Iunii Moderati Colmellae, *De re rustica libri XII, ...*, op. cit., p. 418

122 Χριστοφορίδης, *Λεξικόν της Αλβανικής γλώσσης*, *ό.π.*, σ. 479 (#487)

123 eridaskitchen, *Laker turshi & leng rasoi*, Instagram

124 Α.Η, μετανάστρια από Γεωργία, συνέντευξη στη Θεσσαλονίκη Μάρτιος 2026

125 نحوه درست کردن شور یا ترشی تخمیری (پروبیوتیک) - صفر تا صد تمام نکات [Τρόπος παρασκευής τουρσιού ή ζυμωμένων λαχανικών (προβιοτικών) – από το μηδέν έως το εκατό, όλα τα μυστικά / όλες οι λεπτομέρειες], YouTube

ονομασίες λαχάνου

Επιστημονικώς το λάχανο λέγεται *κράμβη η λαχανώδης* ή *Brassica oleracea var. capitata* του Σουηδού βοτανολόγου Κάρολου Λινναίου που μετέφρασε στη λατινική *ως brassica*[126] την ονομασία *κράμβη ήμερος* του αρχαίου ιατρού Διοσκουρίδη που συμπλήρωνε:

> *ο δε χυλός αυτής ωμός μετ' ίριδος και νίτρου καταπινόμενος κοιλίαν μαλάττει*[127] (ο χυμός της [κράμβης] καταπινόμενος ωμός με ίριδα και νίτρο μαλακώνει την κοιλιά).

Οι χωρικοί της Δυτικής Μακεδονίας, Άνω Μακεδονίας στην αρχαιότητα, δεν γνώριζαν την ονομασία του Λινναίου ούτε τα γραπτά του Διοσκουρίδη, αλλά ήξεραν καλά την *κράμβη,*[128] το σημερινό λάχανο, *κράμβα* κατά τον Επίχαρμο (*ναὶ μὰ τὰν κράμβαν*),[129] αν και, λογικά, θα την πρόφεραν διαφορετικά, ίσως *κάρμπα* ή *γκάρμπα.* Σήμερα την κράμβη τη λέμε στο χωριό *γκαρμπουλάχανου* διατηρώντας στο πρώτο συνθετικό (αλλά και στο δεύτερο) τις αρχαίες λέξεις, όπως επίσης στη Νάουσα.[130] *Κραμπουλάχανου* στη Σάμο,[131] *καμπρολάχανο (κουνουπίδι)* στη Λευκάδα,[132] *καρδουλάχανου* στα Ορμύλια Χαλκιδικής.[133] Σε σύγχρονο λεξικό[134] συναντάται μεν το λάχανο σαν *καρμπολάχανο*, αντιστοιχίζεται όμως με άλλο φυτό, μάλλον με το άγριο σπανάκι, σύμφυρση που υπήρχε ήδη από την αρχαία εποχή, καθώς άλλοι έλεγαν το λάχανο *ράφανον* κι άλλοι όπως οι Δωριείς, *κράμβη.*[135]

Κράμβη το λάχανο από τον 7ο αιώνα π.Χ,[136] *κράμβη* πάλι μία χιλιετία αργότερα,[137] *κράμβη* και *κοράμβλη* στο *λεξικό του Σουίδα*, αλλά μάλλον η δεύτερη είναι εξομαλυντικό δημιούργημα του συγγραφέα. *Κράμβια* και *κραμπολάχανα*, όπως ήδη ειπώθηκε, *κραμβίν*, *κραμβία*, *τρυγοκράμβιν* (τρυφερό λάχανο) και *ξυλοκράμβιν*[138] (σκληρό αντίστοιχο), ενώ *κραμβόγαρον* και *οξύκραμβον* σε έργα του κληρικού Νεοφύτου Δούκα.[139] Τέλος, τον 19ο αιώνα ευρίσκεται στον πληθυντικό ως *κραμβία* σε ποίημα του ιατρού της Κοζάνης.[140] Ως *κραμπί* επιβίωσε στην Κεφαλλονιά[141] και την Κύπρο. *Μάπα* σήμερα στη Μεσσηνία.[142] *Φρύο* στην Κάρπαθο,[143] και την Κρήτη από το *φρύγιον λάχανον* κατά μια άποψη,[144] επειδή τα της Φρυγίας ήταν νοστιμότερα.

---

126 L. Iunii Moderati Colmellae, *De re rustica libri XII, Eiusdem De arboribus ...*, op. cit.., p. 395 (#394)

127 Curtius Sprengel (ed.), *Pedanii Dioscoridis anazerbei De materia medica libri quinque : ad fidem cadicum manuscriptorum libri qinque*, tomus primus, Crolus Godblob Kuen, Lipsiae 1829, p. 262

128 Ἡσύχιος γραμματικὸς Ἀλεξανδρεύς, *Γλῶσσαι Α-Ω*

129 Αθήναιος, Δειπνοσοφισταί (Σύνοψις), Βιβλίον θ΄, 9

130 Αποστόλου Στέργιος, *Λεξικό του γλωσσικού ιδιώματος της Νάουσας, ό.π.,* σ. 58

131 Ζαφειρίου Μενεκράτης, *Το γλωσσικό ιδίωμα της Σάμου, φωνητική -μορφολογία -τοπωνυμικά ...,* Αθήνα 1995, σ. 461

132 *καμπρολάχανο*, Λεξικό του Λευκαδίτικου Γλωσσικού Ιδιώματος

133 *καρδουλάχανου*, Λεξικό του Ορμυλιώτικου Γλωσσικού Ιδιώματος

134 *Καρμπολάχανο*, Δημητράκος Δ., Μέγα λεξικόν όλης της ελληνικής γλώσσης, τ. Ζ , Δομή, Αθήναι χ.χ., σ. 3627

135 Αθήναιος, Δειπνοσοφισταί (Σύνοψις), Βιβλίον α΄, 62

136 *ἱκέτευε τὴν κράμβην*, Αθήναιος, Δειπνοσοφισταί (Σύνοψις)/θ, 9

137 I. L. Heiberg (ed.), *Paulus Aegineta, Pars prior . Libri I-IV*, Lipsiae et Berolini MCMCCI (1921) Seite 53, οδ΄ *Περί λαχάνων*, 20

138 D. C. Hesseling et H. Pernot (ed.), *Poemes prodromiques en grec vulgaire*, J. Muller, Amsterdam 1910, pp.42 2.42 &, 55 3.178 &, 78 4.129f

139 Κουμανούδης Στέφανος, *Συναγωγή νέων λέξεων υπό των λογίων πλασθεισών από της Αλώσεως μέχρι των καθ' ημάς χρόνων*, Εκ των Καταστημάτων Ανδρέου Κορομηλά , εν Αθήναις 1883, σ. 570

140 Μπουμπουλίδης Φαίδων, «Ποικίλα φιλολογικά, Α΄, ανέκδοτα στιχουργήματα του Μιχαήλ Περδικάρη», *Μακεδονικά*, τ. ΙΖ, ΕΜΣ, Θεσσαλονίκη 1977, σσ. 235-238, 244

Κουτσάν^ου σε βλάχικο λεξικό το λάχανο,[145] *Κουτσιάνου* στους Βλάχους του Λιβαδίου Πιερίας,[146] *τζουρούχου* στους αντίστοιχους της Λάιστας Ζαγορίου.[147] *Ληακερε* στα αρβανίτικα του Σουλίου, *lakër* (λάκερ) στα σύγχρονα αλβανικά. Εδώ πρέπει να ειπωθεί ότι η λέξη *λάκενα -λάχανα που αναγράφεται σε* αλβανικό ετυμολογικό λεξικό[148] δεν ισχύει, διότι ο συγγραφέας ανέγνωσε λανθασμένα τον στίχο ελληνικού δημοτικού τραγουδιού *σκόρδα, πράσα, λάκευα*[149] -το *λάκευα* δεν είναι ουσιαστικό, αλλά ρήμα στο τρίτο πρόσωπο παρατατικού και σημαίνει “άνοιγα λάκκο” να φυτέψω[150] σκόρδα και πράσα”.

Οι βουλγαρόφωνοι χωρίτες της Καστοριάς τα λάχανα τα πρόφεραν *ζέλιε*,[151] ίδιο με την παλαιοσλαβική εκφορά *зелиє*,[152] - η λέξη *gραμπ* των ιδίων, κατά μια ανεπιβεβαίωτη καταγραφή, δήλωνε το *κράμβος =νόσος των σταφυλών συρικνωμένων*.[153] Στην περιοχή Σκοπίων ονομάζεται *зелка* (ζέλκα).[154] Στη βουλγαρική зеле (ζέλε), στα τσέχικα zelí (ζέλι), στα σλοβενικά zelje. Στα σερβικά купус (κούπους;), ενώ οι ορθόδοξοι χριστιανοί της Τσάλκας Γεωργίας το έλεγαν *καπούστα* όπως στα επίσημα ρωσικά капуста.[155] Στα Γερμανικά *Kraut*.[156] Στα περσικά *kab΄ij* (κάμπιτζ).[157]

Σύμφωνοι με την ελληνική λέξη οι Πομάκοι το ονομάζουν *λάχνα,*[158] lahana οι Τούρκοι, γλωσσικό δάνειο εκ των ελληνικών. *Λάχανα* έλεγαν τα φαγώσιμα αγριόχορτα στο Σκαλοχώρι Καστοριάς[159] και τον Δρυμό Λαγκαδά, ενώ οι ίδιοι μερικά από τα υπόλοιπα *ζαρζαβατικά*.[160]

---

141 Κουστουράκης Γεράσιμος, *Δήμος Άσσου Κεφαλληνίας (Ερισός), Γλωσσική και Λαογραφική μελέτη,* Αχαϊκές Εκδόσεις, Αθήνα 1990, σ. 47

142 *Μάπα*, Λεξικό λαϊκών και ιδιωματικών λέξεων της Νοτιοδυτικής Ορεινής Μεσσηνίας

143 Μιχαηλίδου -Νουάρου, *Λεξικόν της καρπαθιακής διαλέκτου, ό.π.*, σ. 405

144 Χατζιδάκις Γεώργιος, *Μεσαιωνικά και νέα Ελληνικά,* τόμος Β΄, Π. Δ. Σακκελαρίου, Εν Αθήναις, 1907, σ. 222

145 Νικολαΐδης, *Ετυμολογικόν λεξικόν της κουτσοβλαχικής γλώσσης, ό.π.,* Εν Αθήναις, Π. Δ. Σακελλαρίου 1909, σ. 242 (#290)

146 *Λάχανο, Ελληνοβλάχικο Λεξικό*, Βλάχοι.net

147 Παυλίδης, *Ελληνοβλάχικο λεξικό του βλάχικου ιδιώματος της Λάιστας ...*, ό.π., 2017, σ. 17

148 Gustav Meyer, *Etymologisches wörterbuch der albanesischen sprache*, op. cit., p. 236 (#266)

149 Arnold Passow, *Τραγούδια ρωμαίικα ...= Popularia carmina Graeciae recentioris*, In Aedibus B. G. Teubneri, Lipsiae MDCCCLX (1860), p. 438, v. 24

150 Αραβαντινός Παναγιώτης, *Ηπειρωτικόν Γλωσσάριον*, Π. Α. Πετράκος, εν Αθήναις 1909, σ. 56 (#58)

151 Ciro Giannelli & André Vaillant, *Un Lexique Macédonien du XVie siècle*, Institut d'Études Slaves del'Université de Paris 1958, s.v. 236

152 *Зелиє*, Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой, *Старославянский словарь (по рукописям X-XI веков)*, «Русский язык», Москва 1994

153 Τσιούλκας Κωνσταντίνος, *Συμβολαί εις την διλωσσίαν των Μακεδόνων ...*, ό.π., σ. 264

154 *Пијте сок од расолница: За старите ова беше врвен и многу вкусен лек за неколку болести* (Πιείτε χυμό από άλμη. Για τους παλιούς αυτό ήταν ένα κορυφαίο και πολύ νόστιμο φάρμακο για μερικές ασθένειες), 17/11/2024 14:42

155 Mandeson, *Σύγχρονο Ελληνορωσικό λεξικό,* Διαγόρας, Αθήνα χ,χ, σ. 689

156 Christine Ploschenz, *Sauerkrautsaft: Das Wundermittel für den Darm*, 26.08.2025,λήψη 30/8/2026

157 *cabbage*, Farsi Dictionary, English to Farsi

158 Θεοχαρίδης Πέτρος, *ελληνοπομάκικο λεξικό, Ουρούμτσκου – Πομαχτσκου λεκσικό*, Αίγειρος, Θεσσαλονίκη 1996, σ. 124

159 Κωστόπουλος, *Σκαλοχώρι Καστοριάς*, ό.π., σ. 335

160 Καραστεργίου Αριστείδης, *Δρυμός (χωριό της επαρχίας Θεσσαλονίκης) Ηθογραφία*, Θεσσαλονίκη 1975 σ. 76

Η γιαγιά μου τα υπόλοιπα κηπευτικά τα έλεγε *ζαρζαβάτχια* (οθωμανική λέξη περσικής καταγωγής[161]).

απαλοιφές και συγκοπές

Εξ αρχής αντιστοιχίστηκε η *λακεδάμα* με τον *αρμόζμουν,* αλλά φάνταζε δυσπέλαστη η ετυμολογία της. Ο Ησύχιος, όντας αστός, αν την είχε ακούσει από αυθεντικό Μακεδόνα, θα ρώτησε μερικές φορές τον πληροφορητή να την επαναλάβει διότι η προφορά των χωριατών δεν ήταν εύκολα κατανοητή πριν εισβάλει το ραδιόφωνο, ειδικά η τηλεόραση, στην ύπαιθρο και την εξαττικίσει. Ένα σύγχρονο παράδειγμα: τα τοπωνύμια της περιοχής μας που οι παππούδες μας τα πρόφεραν *Ζάμπουρντα* και *Πιρπόργια* τα εκφωνούν και γράφουν αρκετοί έπακμοι χωρίτες σήμερα *Ζάβορδα* και *Περπόρια* ομαλοποιώντας τα. Έτεροι λίγο μακρύτερα, το βουνό που ξέραμε μικροί ως *Μπνάσια* το ονομάζουν και το γράφουν σήμερα *Βουνάσα* ή *Βουνάσια*.[162]

Ως γνήσιος ομιλητής της μακεδονικής χωριατικής υπέθεσα ότι οι αγροίκοι πρόγονοί μου θα εκφωνούσαν προς χάριν εκφωνητικής συντομίας τη λέξη *λακεδάμα* του Ησύχιου ως *λαχδάμα* ή *λαγδάμα* ή και *λαγκδάμα* με πιο βαριά προφορά απαλείφοντας σύμφωνα και φωνήεντα, όπως επί παραδείγματι στη λέξη *λαχαρμιά* (λαχα(να)ρμιά -άλμη λαχάνων) διαφόρων περιοχών της χώρας. Την πραγματική εκφώνηση παρήλλαξε είτε ο πρώτος καταγραφεύς, προφανώς ο Μακεδόνας Αμερίας ή ο Ησύχιος είτε οι αντιγραφείς του χειρογράφου για να διαβάζεται (κι ακούγεται) ευπρεπώς. Και να υπήρχε στη λέξη *λακεδάμα* το ε, οι ηλικιωμένοι σήμερα Δυτικομακεδόνες θα το μετέτρεπαν σε ι, όπως λ.χ. το ρήμα "έγινε" το προφέρουν *γίγκιν*. Πιο αναμενόμενο, θα το απάλειφαν εντελώς και θα μετέτρεπαν το κ σε χ ή σε γ ή σε γκ όπως το σιχαίνομαι που γίνεται *ασκαίνουμι,* το κουτάβι *χτάβ'*. τα συγχαρίκια (συγχαρητήρια) *σκαρίκια*. Στη Σίλλη Μικράς Ασίας το καπάκι λέγεται *χαπάχ* και η οκά *οχά*.[163] Κι ακόμη πιο ευφωνικό, τη χελώνα την προφέρουμε γκαχιλώνα, έχουμε δηλαδή με πρόθεση του ηχηρού γκα μπροστά από το χ. Άλλη μετατροπή του κ σε χ έχουμε και στο τοπικό επίρρημα υποκάτω: το λέμε *ουπχάτ*.

Αυτή η τρομερή απαλοιφή φωνηέντων και συμφώνων συνηθιζόταν σε ιδιώματα της Μακεδονίας, π.χ. τη φράση "την μάζεψες" τη λέμε στο χωριό *ν έμασις* και πιο συνεπτυγμένα, το "φυλαχτείτε εσείς", το λέμε *φλάξας*. Στο γειτονικό Βελβεντό τα Χριστούγεννα τα έλεγαν *του Ρκστου* (του Χριστού), ενώ ο Χριστόδουλος λεγόταν *Κρστόδουλους,*[164] ενώ στη Σαμοθράκη *Ξτόδουλους* και η Χρυσή *Ξη,* ο δε Χρυσόστομος *Ξόστουμους.*[165] Στη Σίλλη Μικράς Ασίας ο Χαράλαμπος λεγόταν *Χαβός.*[166] Στη Χαλκιδική ο Χριστός λεγόταν *Κστος.* Το επίθετο *χριστουγεννιάτικα* προφέρονταν στο Βογατσικό της Καστοριάς *χ΄σιάτ΄κα*.[167] Όπως ομοίως έπρατταν και οι αρχαίοι Μακεδόνες που τον όγδοο μήνα του ημερολογίου τους τον έλεγαν *Λώιο*, ενώ οι υπόλοιποι Έλληνες *Ομολώιο*.[168] Κατά τη σημερινή προφορά, οι αρχαίοι χωρικοί τον Λώιο θα τον πρόφεραν Λόιου.

---

161 Zerzevat, GÜNCEL TÜRKÇE SÖZLÜK

162 *Ο Δασολόγος Περιβαλλοντολόγος Ιωάννης Σπανός για το έργο αντλησιοταμίευσης στο Πετρωτό Παλιουργιάς: ΟΙ ΔΗΜΟΤΕΣ Δεσκάτης και Ελάτης βροντοφωνάξαν ένα ηχηρό και ξεκάθαρο "ΟΧΙ"*, KOZANI.TV 25/08/2025

163 Κωστάκης Θανάσης, *Το γλωσσικό ιδίωμα της Σίλλης*, Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, Αθήνα 1968, σ. 42

164 Μπουντώνας Ευθύμιος, Μελέτη περί του γλωσσικού ιδιώματος Βελβεντού και των περιχώρων αυτού, Βασιλικόν Τυπογραφείον Ν. Γ. Ιγγλέση, Εν Αθήναις,1892, σ. 16

165 Κατσάνης Νικ., *Το γλωσσικό ιδίωμα της Σαμοθράκης, ιστορική εισαγωγή, γλωσσικό ιδίωμα, ανθρωπωνύμια, τοπωνύμια, φυτωνύμια, ζωωνύμια*, Δήμος Σαμοθράκης, Θεσσαλονίκη 1996, σσ. 128-129

166 Κωστάκης Θανάσης, *Το γλωσσικό ιδίωμα της Σίλλης*, Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, Αθήνα 1968, σ. 51

167 Τσίγκας Νώντας ΕΝ ΒΟΓΑΤΣΙΚΩΙ ΟΥ Χ'ΜΩΝΑΣ Τ' «ΠΑΖΑΡΙΩΤ'»..., Δεκεμβρίου 27, 2024

168 Otto Hoffmann, Die Makedonen, ihre Sprache und ihr Volkstum, op. cit., p. 105

Γλωσσολόγοι προσπαθούν να βρουν σταθερούς φωνητικούς νόμους, όμως δεν είναι εύκολο καθώς κάθε μικρή κοινωνία έχει τη δικιά της λαλιά που πρέπει να τη γνωρίζει κανείς άριστα, αν όχι την αντίστοιχη κάθε ατόμου που την απαρτίζει. Λ.χ. το ρήμα άφησες άλλοι το λεν *άφκις* κι άλλοι *άφσις.* Το ε συνήθως αλλάζει σε ι, λ.χ. εγώ σε *ιγώ*, αλλά το επίρρημα επάνω εκφωνείται πότε *ουπάν* πότε *απάν*. Η έκφραση "μάζεψέ τα" λέγεται *μάστα* με μετατροπή του ζ σε σ και απαλοιφή όχι μόνον των ε αλλά και το ψ, αλλά προφέρετε και *σμάστα* με πρόσθεση μπροστά του σ. Το *σμάστα* έχει και την έννοια του καθαρίζω, οπότε ετυμολογείται από το ομόσημο αρχαίο ρήμα *σμάω-σμω*.

Η γιαγιά μου έλεγε την μελιτζάνα *πιτλιτζιάνα* και το καλοριφέρ *καλουθέρ^{ι},* μάλλον παρετυμολογώντας το από το καλό θέρος, η δε μάνα μου, επηρεασμένη από την τηλεόραση, τις προφέρει σήμερα *μιλιτζιάνα* και *καλουριφέρ$_{ι}$.* Πώς τα εκφωνούν όλοι οι χωριανοί αγνοώ και είναι μάλλον ανθρωπίνως αδύνατον να έχω την κατάθεσή τους. Τον δε υπερσυντέλικο "είχα πάει" το λέγαμε μικροί *είχι παaίνου* μετατρέποντας το α σε ι.

Συνεπώς, η διατύπωση κανόνων σε κάτι ζωντανό όπως η γλώσσα μερικώς χωλαίνει. Όποιος έχει πιει *αρμόζμουν* ή, τουλάχιστον, έχει ακούσει ότι υπάρχει, είναι σε πλεονεκτικότερη θέση από τον γλωσσολόγο που κινείται με κανόνες γραφείου, φλογιζόμενος ενίοτε από συνειδητή στράτευση ή ασυνείδητες επιρροές *avec une obstination qui prend bien des fois la forme d'une idée fixe* (με μια πεισματικότητα που παίρνει πολλές φορές τη μορφή έμμονης ιδέας) όπως γράφει ο μελετητής Ιωάννης Καλλέρης.[169] Κανόνες που δεν ισχύουν παντού.

λαχανάδας άλμη

Εφ' όσον η *λακεδάμα* σχετίστηκε ως ποτό με τον *αρμόζμουν*, το *λακ* παρέπεμπε στο λάχανο, άρα είναι σύνθετη. Για την *αρμιά* επέλεγαν μικρά σε όγκο λάχανα, *πόμικρα* (μικρά) στην ντοπιολαλιά της Νάουσας,[170] αφού τα μεγάλα και έπιαναν χώρο στην κάδ^{η} και τα εξωτερικά τους φύλλα τα έδιναν ως έδεσμα στα οικόσιτα γουρούνια.

Στην Κάρπαθο, *φρύο* έλεγαν το *κλειστόν και λευκόν* λάχανο με το οποίο έφτιαχναν *(γ)αμπράκια*.[171] Πώς έλεγαν τα μικρά λάχανα οι αρχαίοι; Το δε *δάμα,* τι ακριβώς σήμαινε; Προσέτι, ποια είναι η ετυμολογία της *λακεδάμας,* παραλλαγμένη ελληνική, ιδιαίτερη μακεδονική, λέξη μικρής περιοχής, ενός οικισμού ή επαγγελματικής λ.χ. ομάδας ατόμων; Μήπως ήταν πρωτοϊνδοευρωπαϊκής προελεύσεως ή, παλαιότερη, πελασγιακής αντίστοιχης;

Προβλέπονταν βαθιές οι ετυμολογικές καταδύσεις.

Ανοίγοντας βιβλία και ψηφιακές σελίδες διαπιστώθηκε ότι είτε ο Ησύχιος είτε οι ανά τους αιώνες αντιγραφείς του λεξικού του φορές κατέγραφαν ανακριβώς μερικές λέξεις για λόγους που κυμαίνονται από επιτόπια δυσκολία κατανόησης της προφοράς έως τον κάματο της αντιγραφής. Και περισσότερο όλων, ως προς τις μακεδονικές λέξεις, τα ιδιώματα της περιοχής με παράδειγμα την αναγραφή της λέξης *μαχητής* που ερμηνεύεται στο λεξικό του Ησύχιου ως *στρατηγός.* Μάλλον εξεικονίζει τον συγχωριανό μας *Μαχάτα* ή *Μαχατά*, αδερφό της Φίλας, γυναίκας του Φιλίππου Β΄[172] κι όχι τον ομηρικό Τυδέα,[173] διότι ο Τυδεύς είχε βασιλική καταγωγή, οπότε θα ονομαζόταν *άναξ*, *ηγεμών* ή *βασιλεύς*, όχι μαχητής.

169 Jean Kalleris, *Les anciens Macédoniens. Étude linguistique et historique,*.Institut français d'Athènes, tome 1,1954, p. 62

170 Σπάρτσης, *Σιακάδις Νιαουστινοί*, ό.π., σ. 218

171 Μιχαηλίδου -Νουάρου, *Λεξικόν της καρπαθιακής διαλέκτου, ό.π.*, σ. 405

172 Αθήναιος, *Δειπνοσοφισταί (Σύνοψις)*, Βιβλίον ιγ΄, 1

173 David Monro - Thomas Allen (ed.), *Homeri Opera*, volumen I-II. 1920, e typographeo Clarendoniano, Oxonii 1920 και Όμηρος, Ιλιάς, Ῥαψωδία Ε.801

Η αρχαία λέξη για το λάχανο είναι [λάχανον](), ενώ όλα τα κηπευτικά παραδίδονται ως *λαχανώδη*[174] από τον Αριστοτέλη. Ως *άγρια λαχανίδια* ερμηνεύει ο Ησύχιος τα *κιχώρια* (ραδίκια;).[175] Αναφέρεται και το υποκοριστικό του λαχάνου (κράμβης):

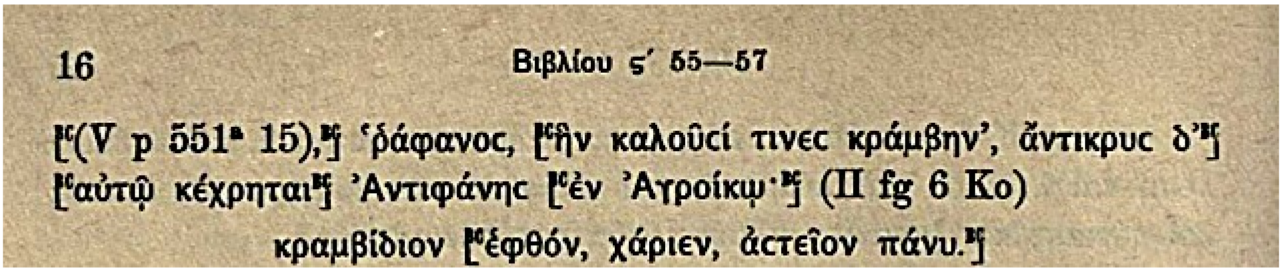
16 Βιβλίου ς΄ 55—57

[(V p 551ª 15),] ‘ῥάφανος, [ἣν καλοῦσί τινες κράμβην’, ἄντικρυς δ’]
[αὐτῷ κέχρηται] ’Αντιφάνης [ἐν ’Αγροίκῳ·] (II fg 6 Ko)
κραμβίδιον [ἑφθόν, χάριεν, ἀστεῖον πάνυ.]

Σχήμα 6: Ericus Bethe, Pollucis Onomasticon ...MCMXXXI

...κραμβίδιον ἑφθόν, χάριεν, ἀστεῖον πάνυ" (μικρό λάχανο βραστό, χαριτωμένο, πολύ νόστιμο)[176]

Δεν λείπουν στην αρχαία ελληνική τα υποκοριστικά σε -ίδιον. Στον Αριστοφάνη αναφέρονται τα *κυνίδια* (σκυλάκια),[177] ενώ ο ίδιος ομιλεί για το *γραΐδιον*[178] (γριούλα) από την αντίστοιχη λέξη *γραῦς*. *Αχανιούλι* ονομάζεται το μικρό λάχανο και *αχανίδα* μια ποικιλία του.[179] Προφανώς και τα *λαχανώδη*[180] αποκαλούνταν από τους ορεσίβιους “λαχανάδα”, όπως η λέξη *αρνάδα* στην τσακωνική διάλεκτο δήλωνε το ενός έτους θηλυκό αρνί.[181] *Σουγλιμάδα,* με αλάτι και δυόσμο,[182] ονομάζουμε στην πρώην επαρχία Κοζάνης και στα Γρεβενά κομμάτια κρέατος περασμένα στη σούβλα (ὀβελός στην αρχαία ελληνική).

Στον Ησύχιο οι ομόσημες λέξεις *μάχλης* και *μάχλος* για τον άνδρα, *μαχλίς* και *μαχλάδα* για τη γυναίκα[183] σήμαιναν ασελγείς ανθρώπους. Αφού η *μαχλίς* λεγόταν, μάλλον πιο επιτιμητικά, *μαχλάδα*, τότε και το *λαχάνιον* που αναφέρεται στον Διογένη Λαέρτιο[184] θα αποκαλούνταν κατόπιν υποτιμήσεώς του ως φαγητό των πτωχών “λαχανάδα”. Όντως, το λάχανο θεωρούνταν ευτελούς αξίας έδεσμα, γνώμη που έφθασε ως σήμερα με την παροιμία “σπουδαία τα λάχανα” ή στην πιο παλιά της υπαίθρου: *λάχανα: Σαν τα λάχανα στου τσ΄κάλ΄*[185] (σαν τα λάχανα στο τσουκάλι) για τα ακατάστατα πράγματα. Συνεπώς η των “λαχανιδίων άλμη” μετετράπη με συγκοπές, μετατροπές και δωρισμούς σε *λαχδάμα*, λέξη πολύ βαριά που ο Ησύχιος λείανε σε λακεδάμα.

174 Immanuel Bekker (ed.), *Aristoteles Graece*, Academia Regia Borussica, volumen alterum, apud Georgium Reimerum, Berolini 1831, p. 923

175 *Κιχώρια,* Aldo Manuzio (ed.), *Ησυχίου Λεξικόν Hesychii Dictionarium*, M.D.XIIII, op. cit.

176 Ericus Bethe (ed.), *Pollucis Onomasticon : e codicibus ab ipso collatis ...*, p. 16

177 Αριστοφάνης, *“Ειρήνη” – Κωμωδία του Αριστοφάνη (Πρωτότυπο κείμενο)* 2013, 482

178 Αριστοφάνης, Πλοῦτος (527-570), 536

179 Κωστάκης, *Λεξικό της τσακώνικης διαλέκτου,* ό.π., σ. 167

180 Immanuel Bekker (ed.), *Aristoteles Graece*, op. cit., p. 923

181 Κωστάκης, *Λεξικό της τσακώνικης διαλέκτου,* ό.π., σ. 135

182 Νίκου -Γιωλτζόγλου Έφη, *Λιβαδερό (Μόκρο): η λαϊκή μας παράδοση*, επιμ: Σταύρος Γιωλτζόγλου, Θεσσαλονίκη 1999, σ. 74

183 *μαχλάδα* και ακολούθως, Ἡσύχιος γραμματικὸς Ἀλεξανδρεύς, Γλῶσσαι Α-Ω

184 Διογένης Λαέρτιος, Βίοι καὶ γνῶμαι τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ εὐδοκιμησάντων, Βιβλίο Β΄, Μενέδημος 139

185 Παπανικολάου, *Λαογραφικά Βοΐου*, ό.π., σ. 420

Εδώ παρεισφρύει η εξής υπόθεση: παραγνωρίζοντας όσα ειπώθηκαν για την τροπή του κ σε χ στις μακεδονικές κι άλλες διαλέκτους και μην λαμβάνοντας υπ΄ όψιν πως λίγα είναι γνωστά για τις νότιες διαλέκτους της ιλλυρικής,[186], αν δεχτούμε πως το πρώτο συνθετικό προφερόταν όντως *λάκε,* ίσως εντοπίζουμε γλωσσική επιρροή της μακεδονικής διαλέκτου από σύνοικα της Δυτικής Μακεδονίας ιλλυρικά φύλλα, άρα οι εκφωνητές του διαβιούσαν στα βορειοανατολικά ορεινά της Δυτικής Μακεδονίας, περίπου σήμερα όπου τα Γρεβενά, το Βόιο και η Καστοριά. Το δεύτερο συνθετικό -άμα έρχεται από το *άλμη* με απαλοιφή του λ και δωρική μετατροπή του η σε α.

Ωστόσο, μένει ακόμα πιο σκοτεινή για το γράφοντα η σκέψη ότι η λακεδάμα τόσο ως λάχανο όσο κι ως ζωμός ανήκει εκφωνητικά σε προελληνικό γλωσσικό υπόστρωμα. Οπότε ας εξεταστεί αδρά.

λαχανοζωμός

Κατά τα ειρημένα, το πρώτο συνθετικό της *λακεδάμας* είναι το *λαχανίδιον ή η λαχανάδα*, το δε δεύτερο η *άλμη*. Μήπως όμως το γλώσσημα είναι αρχαιότερο στο δεύτερο συνθετικό του;

Μετατροπές του δ σε ζ συναντούμε στην διάλεκτο της Σίλλης Μικράς Ασίας όπου τη δουλειά την έλεγαν *ζουλειά,* το δόντι *ζόντζι,* το Άι-Δημητριού *Άι-Ζημητρού,* τη λέξη αδαρά *ζαριά.*[187] Αντιθέτως, στην αρχαία εποχή οι Μακεδόνες πρόφεραν το ζ ως δ, π.χ. τις *Βάχκες* του Διονύσου επειδή έκλωζαν (σφύριζαν ή έκρωζαν), τις έλεγαν *Κλώδωνες*[188] -ίσως οι αγροίκοι με τη σημερινή προφορά “Κλώδουνις”. Οι δε Λάκωνες (Δωριείς) τον ζωμό τον έλεγαν δωμό, δηλαδή μετέτρεπαν το δέλτα σε ζήτα όπως μαρτυρείται σε κείμενο του Αθηναίου ποιητή Επίλυκου.

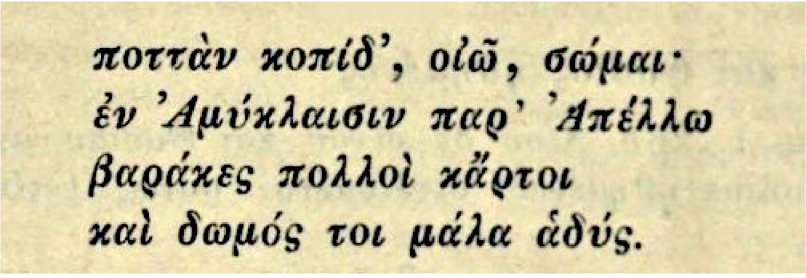
ποττὰν κοπίδ', οἰῶ, σώμαι·
ἐν Ἀμύκλαισιν παρ' Ἀπέλλω
βαράκες πολλοὶ κἄρτοι
καὶ δωμός τοι μάλα ἀδύς.

Σχήμα 7: Thedorus Kock (ed.), Comicorum atticorum fragmenta, MDCCCLXXX

ποττὰν κοπίδ', οἰῶ, σώμαι·
ἐν Ἀμύκλαισιν παρ' Ἀπέλλω
βαράκες πολλοὶ κἄρτοι
καὶ ζωμός τοι μάλα ἀδύς
(στη γιορτή των Κοπίδων, νομίζω, θα πάω·
εκεί στις Αμύκλες, δίπλα στον Απόλλωνα,
έχει πολλά ψωμιά και κούλουρα
και ζωμό που είναι πολύ γλυκός)[189]

186 Κυριαζής Δ., *Αλβανική και ελληνική. Επισκόπηση της ετυμολογικής έρευνας, προβλήματα, προοπτικές*, σ. 348 (#5)

187 Κωστάκης, *Το γλωσσικό ιδίωμα της Σίλλης*, ό.π., σ. 40

188 Wilhelm Sturz (ed.), *De dialecto macedonica et alexandrina liber*, apud Io. Aug. Glo. Weigel, Lipsiae MDCCCVIII (1808). p. 43

189 Thedorus Kock (ed.), Comicorum atticorum fragmenta, v. 1,op. cit., pp. 803-804

Με τη σειρά τους οι Μακεδόνες μετέτρεπαν το ο σε α: *άδδαι* έλεγαν τους ρυμούς,[190] δηλαδή τις οδούς -προφανώς θα τους πρόφεραν αδδάς. Σήμερα στο χωριό μας το επίρρημα ολόγυρα το προφέρουν *αλόυρα.*

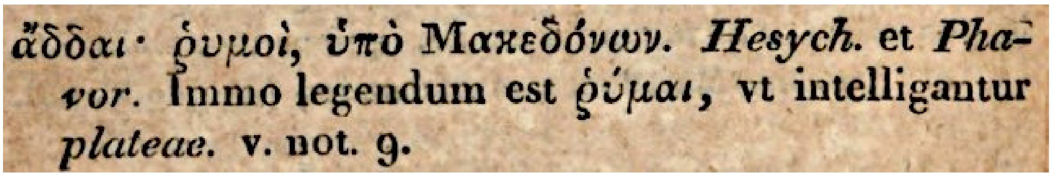
ἄδδαι· ῥυμοί, ὑπὸ Μακεδόνων. Hesych. et Pha-
vor. Immo legendum est ῥῦμαι, vt intelligantur
plateae. v. not. 9.

Σχήμα 8: Cornelius Schrevelius (ed.), Hēsychiou Lexicon cum variis doctorum 1668

ἄδδαι· ῥυμοί, ὑπὸ Μακεδόνων. Hesych. et Phavor. Immo legendum est ῥῦμαι, ut intelligantur plateae. v. Not. 9 (άδδαι: ρυμοί κατά τους Μακεδόνες. Σύμφωνα με τον Ησύχιο και τον Φαβωρίνο. μάλλον πρέπει να διαβαστεί ῥῦμαι , ώστε να εννοούνται οι πλατείς δρόμοι, βλ. σημείωση 9)

Παρόμοια μετατροπή του φωνήματος ο έχει επιβιώσει στο αρσενικό ουσιαστικό *ζάπουρας*, όπως λέμε σήμερα στο χωριό την μεγάλη ζέστη:

ω, ρα, ζάπουραν που έχ^{ει} *σήμιρα* (ω, ρε, πολύ μεγάλη ζέστη που έχει σήμερα).

Εδώ το ουδέτερο ουσιαστικό *ζώπυρον* (αναμμένο κάρβουνο) αλλάζει γένος στο αρσενικό και γίνεται *ζάπουρας* για να δείξει μέγεθος -το ρήμα *ζωπυρώ* ερμηνεύεται ως παράγω φλόγα. Σ΄ αυτόν τον ιδιωματισμό έχουμε αλλαγή φθόγγων αλλά και γενών, κάτι σύνηθες όπως ο *κάδος* που γίνεται η *κάδ*^{η}, -οι Σαρακατσάνοι τον θεωρούν ουδέτερο, *το κάδι,*[191] το ίδιο και οι Ναουσαίοι, μόνο που το τονίζουν στην λήγουσα, το *καδί.*[192]

Παρομοίως ο δωμός προφερόταν *δάμα*. Οι Βλάχοι το ζουμί το λεν *τζάμα*[193] - *dzama*, zeamă οι Ρουμάνοι.[194]

Λαχανοζωμός, λοιπόν, χωριατιστί η *λακεδάμα*. Σήμερα *αρμόζμους* (ζωμός άλμης).

επίλογος

Η παράξενη, λοιπόν, λέξη *λακεδάμα* και η ερμηνεία της από τον Ησύχιο ως *ὕδωρ ἁλμυρὸν ἁλσὶ πεποιημένον, ὅ πίνουσι οἱ τῶν Μακεδόνων ἀγροῖκοι,* αποδίδεται ως εξής με τις αναφερόμενες απαλοιφές: *λαχανιδίων* (ή *λαχανάδας*) *άλμη* ή *λαχανιδίων ζωμός.* Ερμηνευόμενον ως αλμυρό νερό, που προήλθε από την ταριχεία λάχανου με αλάτι, το οποίο πίνουν οι χωριάτες Μακεδόνες.

Η αιτία που λησμονήθηκε η στο πέρασμα των αιώνων δεν είναι θέμα της παρούσας εργασίας. Επέζησε όμως κάπως διαφορετικά, ως *αρμόζμους,*

Κλείνοντας, αισθάνομαι υπόχρεως σε όλους τους συγγραφείς που αναφέρονται, ζώντες και τεθνεώτες, ασχέτως αν οι απόψεις διαφέρουν. Χωρίς αυτούς δεν θα ήταν δυνατόν να γραφεί αυτή η εργασία.

---

190 Cornelius Schrevelius (ed.), Hēsychiou Lexicon … 1668, op. cit., p. 21

191 *Η λαλιά των Σαρακατσάνων (καταγραφή και μελέτη της λαλιάς των σαρακατσάνων,* Θεσσαλονίκη 1995, σ. 118

192 Σπάρτσης, *Σιακάδις Νιαουστινοί*, ό.π., σσ. 218-219

193 Λιάκος Σωκράτης, Η ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΤΩΝ ΑΡΜΟΝΙΩΝ (Τουπίκλην ΒΛΑΧΩΝ), Θεσσαλονίκη 1965, σ. 26 και *ζουμί*, Ελληνοβλάχικο Λεξικό – Ζ, Βλάχοι.net

194 Tache Papajagi, *Dictionarul-dialectului-aroman, op. cit.*, p. 519 (#517)

βιβλιογραφία

Το σήμα # κι ο αριθμός που ακολουθεί σημαίνουν τον αριθμό της σελίδας του pdf, όχι του εντύπου

βιογραφικά συγγραφέων

Αγάπιος Λάνδος, Βικιπαίδεια, η ελεύθερη εγκυκλοπαίδεια

Αθήναιος ο Ναυκρατίτης, Βικιπαίδεια, η ελεύθερη εγκυκλοπαίδεια

Albrecht von Blumenthal, Wikipedia, the free encyclopedia

Αμερίας ο Μακεδών, Βικιπαίδεια, η ελεύθερη εγκυκλοπαίδεια

August Fick, Wikipedia, the free encyclopedia

Basil Chulev- Васил Чулев - Βασίλ Τσούλεφ, ResearchGate

Βασίλειος Φάβης, Academic Dictionaries and Encyclopedias

Cornelis Schrevel, Wikipedia, the free encyclopedia

Eleanor Dickey, Wikipedia, the free encyclopedia

Friedrich Sylburg, Wikipedia, the free encyclopedia

Gustav Meyer, Wikipedia, the free encyclopedia

Ηρόδοτος, Βικιπαίδεια, η ελεύθερη εγκυκλοπαίδεια

Ησύχιος, Βικιπαίδεια, η ελεύθερη εγκυκλοπαίδεια

Hesychius of Alexandria, Βικιπαίδεια, η ελεύθερη εγκυκλοπαίδεια

Илија Чашуле -Ιλίγια Τσάσουλε

Isaac Vossius, Wikipedia, the free encyclopedia

Ιούλιος Πολυδεύκης, Βικιπαίδεια, η ελεύθερη εγκυκλοπαίδεια

Johannes Alberti, Wikipedia, the free encyclopedia

Klaus Alpers, Wikipedia, the free encyclopedia

Κοσταντίν Χριστοφορίδης, Βικιπαίδεια, η ελεύθερη εγκυκλοπαίδεια

Κρατίνος ο Αθηναίος, Βικιπαίδεια, η ελεύθερη εγκυκλοπαίδεια

Kurt Latte, Wikipedia, the free encyclopedia

Μάρκος Μουσούρος, Βικιπαίδεια, η ελεύθερη εγκυκλοπαίδεια

Moritz Schmidt, Wikipedia, the free encyclopedia

Otto Hoffmann, Wikipedia, the free encyclopedia

Σκαρλάτος Βυζάντιος, Βικιπαίδεια, η ελεύθερη εγκυκλοπαίδεια

Stuart Mann, Persons of Indian Studies by Prof. Dr. Klaus Karttunen

Vittore Pisani, Wikipedia, the free encyclopedia

Vladimir Orel, Wikidata, the free knowledge base

ιστότοποι, περιοδικά κ.α.

ChatGPT

DeepSeek

eridaskitchen, Instagram

Gemini

Google Books, ο πιο εύχρηστο ευρετήριο βιβλίων με πλήρες κείμενο παγκοσμίως

Internet Archive, a non-profit library of millions of free texts, movies, software, music, websites, and more

κατάδεσμος της Πέλλας, Βικιπαίδεια, η ελεύθερη εγκυκλοπαίδεια

Kuzhina Korcare, Ruaj Traditen, Blogspot

Wiktionary, Το ελεύθερο λεξικό

Živa Antika Жива Антика Antiquité Vivante, An Open-Access Academic Journal in Classics

λέξεις

ἅλιξ, Liddell, Scott, Jones Ancient Greek Lexicon

γάρος, *Liddell, Scott, Jones Ancient Greek Lexicon*

γραΐδιον, *Liddell, Scott, Jones Ancient Greek Lexicon*

γραῦς, *Liddell, Scott, Jones Ancient Greek Lexicon*

δωμός, *Liddell, Scott, Jones Ancient Greek Lexicon*

ζώπυρον, *Liddell, Scott, Jones Ancient Greek Lexicon*

ζωπυρώ, *Liddell, Scott, Jones Ancient Greek Lexicon*

καμπρολάχανο, Λεξικό του Λευκαδίτικου Γλωσσικού Ιδιώματος

καρδουλάχανου, Λεξικό του Ορμυλιώτικου Γλωσσικού Ιδιώματος

Κράμβη, η, Εικονικό Μουσείο Κυπριακών Τροφίμων και Διατροφής

lahana, Tureng, the multilingual dictionary

lakër, Wiktionary, the free dictionary

λακίς, Liddell, Scott, Jones Ancient Greek Lexicon

Λάχανο, Βικιπαίδεια, η ελεύθερη εγκυκλοπαίδεια

λάχανον, Liddell, Scott, Jones Ancient Greek Lexicon

λέκιθος, *Liddell, Scott, Jones Ancient Greek Lexicon*

Лока, Официјален дигитален речник на македонскиот јазик

mahram, Wikipedia, the free encyclopedia

Μάπα, Λεξικό λαϊκών και ιδιωματικών λέξεων της Νοτιοδυτικής Ορεινής Μεσσηνίας

σαλαμούρα, *Liddell, Scott, Jones Ancient Greek Lexicon*

turşu suyu, Tureng, the multilingual dictionary

Zerzevat, GÜNCEL TÜRKÇE SÖZLÜK

λεξικά

Aldo Manuzio (ed.), *Ησυχίου Λεξικόν Hesychii Dictionarium*, Venetiis in Aedibus Aldi & Andreae Soceri mense Augusto. M.D.XIIII (Βενετία 1514)

Αποστόλου Στέργιος, *Λεξικό του γλωσσικού ιδιώματος της Νάουσας (με στοιχεία φωνητικής και μορφολογίας),* Νάουσα 2007

Bartolomeu Obrador Cursach, *Lexicon of the Phrygian Inscriptions*, Universitat de Barcelona 2018

Ciro Giannelli & André Vaillant, *Un Lexique Macédonien du XVie siècle*, Institut d'Études Slaves del'Université de Paris 1958

Γιοχάλας Τίτος (επιμ.), *Το ελληνο-αλβανικόν Λεξικόν του Μάρκου Μπότσαρη, (φιλολογική έκδοσις εκ του αυτόγραφου)*, Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα 1980

Δέφνερ Μιχαήλ, *Λεξικόν της τσακωνικής διαλέκτου*, Εστία, Εν Αθήναις 1923

Δημητράκος Δ., *Μέγα λεξικόν όλης της ελληνικής γλώσσης, τ. Ζ* , Δομή, Αθήναι χ.χ.

Δούγα -Παπαδοπούλου Ευανθία, *Το γλωσσικό ιδίωμα της ορεινής Πιερίας,* λεξιλόγιο -παραγωγικό, ΕΜΣ, Θεσσαλονίκη 2006

Ελληνοβλάχικο Λεξικό, Βλάχοι.net

Farsi Dictionary, English to Farsi

Frideric Sylburg (ed.), *Ετυμολογικόν το Μέγα, ήγουν η Μεγάλη Γραμματική*, apud Io. Aug, Gottl. Weigei, Lipsiae MDCCCXVI (1816)

Gustav Meyer, *Etymologisches wörterbuch der albanesischen sprache*, Karl J. Trunkn, Strassburg 1891

Ησύχιος, *Λεξικόν: Αιλίου Διογενειάνου Περιεργοπένητες,* Γεωργιάδης, Αθήναι 1975, Αναστατική έκδοση *του* Mauricius Schmidt (ed), *Hesychii Alexandrini lexicon,* Αιλίου Διογενειακού *περιεργοπένητες*, editionem minorem, Sumtibus Hermannii Dufftii, Jenae MDCCCLXVII (1867)

Ἡσύχιος γραμματικὸς Ἀλεξανδρεύς, *Γλῶσσαι Α-Ω*, Ελληνικό λεξικό 5ος αιώνας μ.Χ.

Ησύχιος, *λεξικόν, Συναγωγή πασών λέξεων κατά στοιχείον*, τ. 3, Ζ-Λ, Κάκτος, Αθήνα 2004

Johannes Alberti (ed.), *Ησυχίου Λεξικόν, Hēsychiou Lexikon, tomus II*, Apud Samuelem Luchtmans, et filium, Academiae typographis, Lugduni Batacorum MDCCLXVI (Leiden 1766)

Θεοχαρίδης Πέτρος, *ελληνοπομάκικο λεξικό, Ουρούμτσκου -Πομαχτσκου λεκσικό*, Αίγειρος, Θεσσαλονίκη 1996

Klaus Alpers - Ian C. Cunningham (ed.), *Hesychii Alexandrini Lexicon, Volumen II: Iota-Omicron*, Copenhagen 1966

Κουμανούδης Στέφανος, *Συναγωγή νέων λέξεων υπό των λογίων πλασθεισών από της Αλώσεως μέχρι των καθ' ημάς χρόνων*, Εκ των Καταστημάτων Ανδρέου Κορομηλά , εν Αθήναις 1883

Κωστάκης Θανάσης, *Λεξικό της τσακώνικης διαλέκτου*, τ. Α΄, Α-Ι, Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα 1986

Leonard Newmark, *Albanian - English Dictionary*, South East European Studies Resource Center 2005

Mandeson, *Σύγχρονο Ελληνορωσικό λεξικό,* Διαγόρας, Αθήνα χ.χ.

Marcus Alexander Templar, *Hellenic Migrations and Katadesmos: A Paradigm of Macedonian Speech*, UNIVERSITY OF CHICAGO – NINTH BIENNIAL CONFERENCE ON GREEK LINGUISTICS, October 30, 2009

Mauricius Schmidt, Ησύχιος, *Hesychii Alexandrini lexicon*, *editio altera indice glossarum ethnicarum aucta*, Sumptibus Hermanni Dufftii, Ienae MDCCCLXVII (1867)

Mauricius Schmidt, *Ησύχιος, Hesychii Alexandrini lexicon*, volumen tertium Λ-Ρ, Ienae MDCCCLXI (1861)

Mauricius Schmidt (ed), *Hesychii Alexandrini lexicon, Αιλίου Διογενειακού περιεργοπένητες*, editionem minorem, Sumtibus Hermannii Dufftii, Jenae MDCCCLXVII (1867)

Μιχαηλίδου -Νουάρου Μιχαήλ, *Λεξικόν της καρπαθιακής διαλέκτου, καρπαθιακά μνημεία*, Αθήναι 1972

Νικολαΐδης Κωνσταντίνος, *Ετυμολογικόν λεξικόν της κουτσοβλαχικής γλώσσης*, Εν Αθήναις, Π. Δ. Σακελλαρίου 1909

Ντίνας Κώστας, *Το γλωσσικό ιδίωμα της Κοζάνης*, ΙΝΒΑ, Κοζάνη 2005

Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой, *Старославянский словарь (по рукописям X-XI веков)*, [Παλαιοσλαβικό Λεξικό (βάσει χειρογράφων του 10ου-11ου αιώνα)] «Русский язык», Москва 1994

Παυλίδης Παναγιώτης, *Ελληνοβλάχικο λεξικό του βλάχικου ιδιώματος της Λάιστας Ζαγορίου Ιωαννίνων*, ΕΟΣ Λάιστας 2017

Σκαρλάτος Βυζάντιος, *Λεξικόν αρχαίας ελληνικής γλώσσης και καθαρευούσης*, τ. Α΄, Α-Μ, Βιβλιοεκδοτική, Αθήναι 1964

Σπίντιος Ζαχαρίας, ΔΑΡΝΑΚΙΚΟ ΓΛΩΣΣΑΡΙ χ.χ.

Στεφόπουλος Ανδρέας, "Το γλωσσάρι της Χρυσής Καστοριάς", *Μακεδονικά* τ. 18 (1978) 241-288, ΕΜΣ, Θεσσαλονίκη 1978

Stuart Mann, *An historical Albanian – English Dictionary*, Longmans, New York 1948

Tache Papajagi, *Dictionarul-dialectului-aroman*, deuxieme edition, Editura academiei republicii socialiste Romania, Bucuresti 1974

Vladimir Orel, *Albanian Etymological Dictionary*, Brill, Leiden – Boston – Koeln 1998

Χαντζιάρας Δημήτριος, *Το θεσσαλικό γλωσσικό ιδίωμα, Γλωσσάρι - Λεξικό,* Αθήνα 1985

Χριστοφορίδης Κωνσταντίνος, *Λεξικόν της Αλβανικής γλώσσης*, Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, Εν Αθήναις 1904

Ζαφειρίου Μενεκράτης, *Το γλωσσικό ιδίωμα της Σάμου, φωνητική -μορφολογία -τοπωνυμικά ...*, Αθήνα 1995

ξενόγλωσσοι τίτλοι έργων

A. Fick, *Zum makedonischen dialecte*, Ferd. Dümmler's Verlagsbuchhandlung, Berlin 1874

Albrecht von Blumenthal, *Hesychstudien: untersuchungen zur vorgeschichte der griechischen sprache nebst lexikographischen beiträgen*, W. Kohlhammer verlag, Stuttgart 1930

Arnold Passow, *Τραγούδια ρωμαίικα = Popularia carmina Graeciae recentioris*, In Aedibus B. G. Teubneri, Lipsiae MDCCCLX (1860)

Athenaeus of Naucratis, *Deipnosophistae Δειπνοσοφισταί Book 9 (9)*, Scaife Viewer

Bartomeu Obrador Cursach, *Lexicon of the Phrygian Inscriptions*, Universitat de Barcelona 2018

Basil Chulev, *'The linguistic position of Macedonian' by Vittore Pisani (eng)*, Skopje 2021

Bora Bilgin (ed.), Phrygian Monuments, *Areyastis Phrygian Inscriptions* 2025

Carolus Gottlob Kühn (ed.), *Κλαυδίου Γαληνού, Άπαντα, Clavdii Galeni opera omnia*, tomus XI, Lipsiae 1826

Cornelius Schrevelius (ed.), Hēsychiou Lexicon cum variis doctorum virorum ...notis vel editis antehac vel ineditis, Junii, Scaligeri, Salmasii, Palmerii, ... , Ex Officina HACKIANA, LUGD. BATAV. ET ROTEROD (Leiden & Rotterdam) 1668

Curtius Sprengel (ed.), *Pedanii Dioscoridis anazerbei De materia medica libri quinque : ad fidem cadicum manuscriptorum libri qinque*, tomus primus, Crolus Godblob Kuen, Lipsiae 1829

Christine Ploschenz, *Sauerkrautsaft: Das Wundermittel für den Darm*, 26/08/2025

D. C. Hesseling et H. Pernot (ed.), *Poemes prodromiques en grec vulgaire*, J. Muller, Amsterdam 1910

David Monro - Thomas Allen (ed.), *Homeri Opera* τόμοι I-II. 1920, e typographeo Clarendoniano, Oxonii 1920

David Speranzi, *Il copista del Lessico di Esichio (Marc. gr. 622)*, ACCADEMIA NAZIONALE DEI LINCEI - 2014

Eleanor Dickey, *Review of K. Latte and I. C. Cunningham (edd.), Hesychii Alexandrini Lexicon. Volumen I: Α-Δ*, U.K. 04/06/2018 20:47

Ericus Bethe, *Pollucis Onomasticon : e codicibus ab ipso collatis denuo edidit et adnotavit, lib VI-X*, B. G. Teubneri, Lipsiae MCMXXXI (1931)

eridaskitchen, *Laker turshi & leng rasoi*, Instagram

Georg Curtius, *Grundzüge der griechischen etymologie, ester theil*, B. G. Teubner, Leipzig 1858

Ilija Čašule, "The Etymology and Correlation of the Ancient Macedonian Gloss 'lakedama' and Phrygian 'lakedokey'", *Živa Antika,* Жива Антика, *Antiquité Vivante*, ГОД. 71, ТОМ 1-2, СТР. 247, СКОПЈЕ 2021

I. L. Heiberg (ed.), *Paulus Aegineta, Pars prior . Libri I-IV*, Lipsiae et Berolini MCMCCI (1921)

Immanuel Bekker (ed.), *Aristoteles Graece*, Academia Regia Borussica, volumen alterum, apud Georgium Reimerum, Berolini 1831

Jean Kalleris, *Les anciens Macédoniens. Étude linguistique et historique, tome 1,* Institut français d'Athènes, 1954

L. Iunii Moderati Colmellae, *De re rustica libri XII, Eiusdem De arboribus liber separatus ab alijs*, Reoberti Stefani, Parisiis M.D. XLIII (1543)

Lacus Curtius, Pliny the Elder's Natural History — Book 20, Liber XX, xxxiv 84

Mallory Fitzpatrick, *Disticha Catonis: Greek Antiquity and Latin Learning*, Digital Palaeography 5/12/2023

Marcus Alexander Templar, *Hellenic Migrations and Katadesmos: A Paradigm of Macedonian Speech*, UNIVERSITY OF CHICAGO – NINTH BIENNIAL CONFERENCE ON GREEK LINGUISTICS, October 30, 2009

Otto Hoffmann, *Die Makedonen, ihre Sprache und ihr Volkstum*, Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen 1906

Пијте сок од расолница: За старите ова беше врвен и многу вкусен лек за неколку болести (Πιείτε χυμό από άλμη. Για τους παλιούς αυτό ήταν ένα κορυφαίο και πολύ νόστιμο φάρμακο για μερικές ασθένειες), 17/11/2024 14:42

Thedorus Kock (ed.), *Comicorum atticorum fragmenta, v. 1*, In Aedibus B. G. Teubneri, Lipsiae MDCCCLXXX (1880)

Wilhelm Sturz (ed.), *De dialecto macedonica et alexandrina liber*, apud Io. Aug. Glo. Weigel, Lipsiae MDCCCVIII (1808)

Vittore Pisani, "La posizione linguistica del macedone", *Revue Internationale des Études Balkaniques, tome 1 (5)*, Beograd 1937, pp. 8-32

Zeama de varza: Beneficii, proprietati si moduri de consum [Χυμός λάχανου: Οφέλη, ιδιότητες και τρόποι κατανάλωσης] Data publicării 30/08/2024

نحوه درست کردن شور یا ترشی تخمیری (پروبیوتیک) - صفر تا صد تمام نکات [Τρόπος παρασκευής τουρσιού ή ζυμωμένων λαχανικών (προβιοτικών) – από το μηδέν έως το εκατό, όλα τα μυστικά / όλες οι λεπτομέρειες], YouTube

ελληνόγλωσσοι τίτλοι έργων

Αγάπιος μοναχός (Λάνδος Αθανάσιος), *Βιβλίον καλούμενον Γεωπονικόν*, [Εν τη Τυπογραφία του ποτέ Δημητρίου Θεοδοσίου, Ενετίησιν 1796;], ΡΠΒ

Αθήναιος, Δειπνοσοφισταί (Σύνοψις), Βιβλίον α΄, Βικιθήκη

Αθήναιος, Δειπνοσοφισταί (Σύνοψις)/δ, Βικιθήκη

Αθήναιος, Δειπνοσοφισταί (Σύνοψις), Βιβλίον θ΄, Βικιθήκη

Αθήναιος, Δειπνοσοφισταί (Σύνοψις), Βιβλίον ι΄, Βικιθήκη

Αθήναιος, Δειπνοσοφιστές (Σύνοψις), Βιβλίον ιγ΄, Βικιθήκη

Ανδριώτης Νικόλαος, *Το γλωσσικό ιδίωμα του Μελένικου,* ΕΜΣ, Θεσσαλονίκη 1989

Antonios (σχολιαστής), *Η δήθεν αυτοχθονία των Βλάχων*, November 3, 2014 at 8:55 am και 2:29 pm

Αραβαντινός Παναγιώτης, *Ηπειρωτικόν Γλωσσάριον*, Π. Α. Πετράκος, εν Αθήναις 1909

Αριστοφάνης, *"Ειρήνη" – Κωμωδία του Αριστοφάνη (Πρωτότυπο κείμενο)* 2013, Ανοικτή Βιβλιοθήκη

Αριστοφάνης, Ἐκκλησιάζουσαι (285-310), Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας

Αριστοφάνης, Ἱππῆς (195-241), Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας

Αριστοφάνης, Πλοῦτος (527-570), Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας

Γεωργίου Χρίστος, *Το γλωσσικό ιδίωμα Γέρμα Καστοριάς,* Θεσσαλονίκη 1962

Δελιόπουλος Δημήτριος, *Το ρουμλουκιώτικο ιδίωμα,* Αλεξάνδρεια (Γιδάς) Ημαθίας 2008

Διδίλης Κώστας, *Οι Εβραίοι και η Κοζάνη* 13:50 μμ, Κυριακή 28/09/2025

Διογένης Λαέρτιος, *Βίοι καὶ γνῶμαι τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ εὐδοκιμησάντων, Βιβλίο Β΄*, Μενέδημος, Βικιθήκη

Εξάρχου Χρήστος, *Η Φούρκα της Ηπείρου (ιστορία – Λαογραφία)*, Θεσσαλονίκη 1987

ΗΡΟΔΟΤΟΣ, *Ἱστορίαι (2.77.1-2.81.2)* Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας

Θαβώρης Αντώνιος, "Ο χαρακτήρας και η χρονολόγηση του λεξιλογίου της ελληνικής διαλέκτου των αρχαίων Μακεδόνων", *Ancient Macedonia VI,* Parers reat at the sixht… October 15-19, 1996, volume 2, Institute for balcan studies -272, Thessaloniki 1999, σσ. 1135-1150

Θωμόπουλος Ιάκωβος, *Πελασγικά, ήτοι περί της γλώσσης των Πελασγών... δια της σημερινής πελασγικής αλβανικής και της ελληνικής*, Π. Δ. Σακελλαρίου, εν Αθήναις 1912

Ιωάννου Μιχαήλ, *Θερμαΐς ήτοι περί Θεσσαλονίκης, μέρος Α΄, Ιστορία και Αρχαιολογία*, Ανέμη

Καραμπατζιάς Θανάσης, *Η λαογραφία, οι γεύσεις και οι μυρωδιές του Κρόκου Κοζάνης μέσα από τα μάτια της Ιωάννας Κύρου*, Ψηφιακό Αρχείο Istorima 20/07/2023

Καραστεργίου Αριστείδης, *Δρυμός (χωριό της επαρχίας Θεσσαλονίκης) Ηθογραφία*, Θεσσαλονίκη 1975

Κατάδεσμος της Πέλλας, Βικιπαίδεια

Κατσάνης Νικ., *Το γλωσσικό ιδίωμα της Σαμοθράκης, ιστορική εισαγωγή, γλωσσικό ιδίωμα, ανθρωπωνύμια, τοπωνύμια, φυτωνύμια, ζωωνύμια*, Δήμος Σαμοθράκης, Θεσσαλονίκη 1996

Καψαλίδης Γεώργιος, "Μια τρανή χαρά", *Τα σκωπτικά του Σουφλίου*, [1908], tosoufli.gr

Κικόπουλος Μενέλαος, *Ελαφότοπος (Τσερβάρι), Λαογραφία*, Γιάννινα 2000

Κουστουράκης Γεράσιμος, *Δήμος Άσσου Κεφαλληνίας (Ερισός), Γλωσσική και Λαογραφική μελέτη,* Αχαϊκές Εκδόσεις, Αθήνα 1990

Κυριαζής Δ., *Αλβανική και ελληνική. Επισκόπηση της ετυμολογικής έρευνας, προβλήματα, προοπτικές*, ΑΠΘ

Κωστάκης Θανάσης, *Το γλωσσικό ιδίωμα της Σίλλης*, Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, Αθήνα 1968

Κωστόπουλος Αριστοτέλης, *Σκαλοχώρι Καστοριάς*, Εκπολιτιστικός Μορφωτικός Σύλλογος Σκαλοχωρίου "Η Αγία Παρασκευή", Θεσσαλονίκη 2004

Λιάκος Σωκράτης, *Η ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΤΩΝ ΑΡΜΟΝΙΩΝ (Τουπίκλην ΒΛΑΧΩΝ)*, Θεσσαλονίκη 1965

Λουκιανός, *Ἀλέξανδρος ἢ Ψευδομάντις*, Βικιθήκη

Μπουμπουλίδης Φαίδων, «Ποικίλα φιλολογικά, Α΄, ανέκδοτα στιχουργήματα του Μιχαήλ Περδικάρη», *Μακεδονικά*, τ. ΙΖ, ΕΜΣ, Θεσσαλονίκη 1977

Μπουντώνας Ευθύμιος, *Μελέτη περί του γλωσσικού ιδιώματος Βελβεντού και των περιχώρων αυτού*, Βασιλικόν Τυπογραφείον Ν. Γ. Ιγγλέση, Εν Αθήναις, 1892

Νικολάτου Βασιλική, *Οι άρχοντες της λίμνης*, 21/10/2010, Google Βιβλία

Νίκου -Γιωλτζόγλου Έφη, *Λιβαδερό (Μόκρο): η λαϊκή μας παράδοση*, επιμ: Σταύρος Γιωλτζόγλου, Θεσσαλονίκη 1999

Ξυλαγανή παλιά και νέα, *Να τον πιεις στο ποτήρι!!!!* 17/01/2021, Facebook

Ο Δασολόγος Περιβαλλοντολόγος Ιωάννης Σπανός για το έργο αντλησιοταμίευσης στο Πετρωτό Παλιουργιάς: ΟΙ ΔΗΜΟΤΕΣ Δεσκάτης και Ελάτης βροντοφωνάξαν ένα ηχηρό και ξεκάθαρο "ΟΧΙ" KOZANI.TV 25/08/2025

Όμηρος, Ὀδύσσεια, Ῥαψῳδία ε, Βικιθήκη

Παπα-Συναδινός, Χρονικό των Σερρών, *Αρπαγή της περιουσίας του Μεχμέτ Γιαζατζή (I, 14)*, [1642], Δημώδης Γραμματεία, από τον Διγενή Ακρίτη έως την πτώση της Κρήτης

Παπανικολάου Φώτης, *Γλώσσα και λαογραφία της επαρχίας Βοΐου,* Θεσσαλονίκη 1973

Παπανικολάου Φώτης, *Λαογραφικά Βοΐου*, ΙΝΒΑ, Κοζάνη 1999

Πλιάτσικας Δημήτριος, Ο *αρχαίος λόγος στον ιδιωματικό λόγο της Καλαμπάκας*, Καλαμπάκα 2020

ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗ ΟΜΑΔΑ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ – ΛΥΚΕΙΟΥ ΣΚΥΡΟΥ (2004 – 2005), Τα νερά της Σκύρου, Σκύρος >2005

Σκαρλάτος Βυζάντιος, *Λεξικόν της ελληνικής γλώσσης / συνταχθέν υπό Σκαρλάτου Δ. του Βυζαντίου και πλουτισθέν…*, Εκ του τυπογραφείου των καταστημάτων Ανέστη Κωνσταντινίδου, Εν Αθήναις 1895

Σμερδαλέος (ψευδ.), *Ένας ακόμα πιθανός υποστρωματικός όρος της ΑΒΡ*, November 3, 2014 · 4:08 pm

Σπάρτσης Νικόλαος, *Αντέτχια στη Νιάουστα*, Αθήνα 2006

Σπάρτσης Νικόλαος, *Σιακάδις Νιαουστινοί*, Νάουσα 2005

Στράβων, Γεωγραφικά, Βιβλίο ΙΕ, Βικιθήκη

Τσακαλώτος Ευστράτιος, *Λεξικόν Ελληνο-λατινικόν*, ΙΕΠ, Αθήνα χ.χ.

Τσικριτζή Ματίνα - Φτάκα Φανή, *Γεύσεις από παλιά Κοζάνη,* τ. Α΄, ΙΝΒΑ, Κοζάνη 2006

Τσίγκας Νώντας ΕΝ ΒΟΓΑΤΣΙΚΩΙ ΟΥ Χ'ΜΩΝΑΣ Τ' «ΠΑΖΑΡΙΩΤ'»…, 27/12/2024, Blogspot

Τσιούλκας Κωνσταντίνος, *Συμβολαί εις την διλωσσίαν των Μακεδόνων: εκ συγκρίσεως της σλαυοφανούς μακεδονικής γλώσσης προς την ελληνικήν*, Εκ του Τυπογραφείου Π. Α. Πετράκου, Εν Αθήναις 1907

Φάβης Βασίλειος, "Παλαιογραφικά και κριτικά εις τον Ησύχιον", *Αθηνά*, τ. 49, Τύποις Παρασκευά Λεωνή, Αθήνησιν 1939, σσ.1-28

Φυνδάνης Βασίλειος, *Η Μεσορώπη στο Παγγαίο, παραδοσιακά επαγγέλματα, παραδοσιακός τρόπος ζωής, -ήθη κι έθιμα)*, τ. Β΄, Θεσσαλονίκη 1998

Χατζιδάκις Γεώργιος, *Μεσαιωνικά και νέα Ελληνικά,* τόμος Β΄, Π. Δ. Σακκελαρίου, Εν Αθήναις, 1907